

Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕин министиэристибэтэ

МКУ «Уус-Майа улуунун үөрэҕин дьаһалтата»
МБУоҮө «Е.И.Апросимов аатынан Күп орто оскуолата»

Дакылаат тиэмэтэ:

**11 КЫЛААСКА ВАРВАРА ПОТАПОВА УОННА АННА
АХМАТОВА ХОҕООННОРУН АЛТЫҢЫННАРАН
ҮӨРЭТИИ МЭТИЭДЬИКЭТЭ.**

Толордо:Дьячковская Сайбына Кимовна
саха тылын уонна литэрэтиирэтин учуутала.

Күп 2019с.

Кириитэ.

Үлэ тобоостооѳо. Кэнники кэмнэргэ Варвара Потапова хоһоонноро ааѳааччылар дууһаларын кылын ордук күүскэ таарыйар, долгутар буолан, кини айар үлэтигэр сүгүрүйээччилэр элбээн иһэллэр. Тоѳото биллэр: бастакытынан, саха бастакы дыахтар – хоһоонньута эппитэ- тыыммыта саналыы уобарастанан сана санааны үөскэтэр, олоххо түүн кэнниттэн хайаан да сарсыарда үүнэр философиятын дыахтардыы уйаѳас, судургу тылларынан кэпсээбитэ дьыл-хонук ааһан истэѳин ахсын өссө кэрэтийэн, дьэ кэмэ кэлбитин билбит курдук ордук чуордук, кимиэллээхтик биһиги олохпугар киирдэ. Иккиһинэн, Варвара Потапова туһунан, бэрт истин кэпсэтиилэр, ыстатыйалар, көрсүһүүлэр тэриллэннэр кини аатын үйэтитэргэ бастакы хардыылар онуһулуннулар.

Саха литэрэтирээтин бырагыраамматыгар (1996) В. Потапова хоһооннорун кытта билсиһии 11 кылааска саѳаланар. 70-с сылларга айан-тутан саѳалаабыт «сүппүт көлүөнэ» айар улэлэрин, олоҕо истэригэр Варвара Потапова хоһоонноро, билинни ыччакка тириэрдии – учуутал сүрүн сыала - соруга. Учуонайдар этэллэринэн, быраактыка да көрдөрөрүнэн, лириканы оскуолаѳа үөрэтии уустуктардаах. Тоѳо диэтэххэ, бэйиэт хоһоонноро – бу кини оѳолоро, көччөх гынан көтүтэн таһаарбыт күндү ымыыллара. Онон суруйааччы хоһоонно арийбыт ис уйулѳатын бары муннуктара, эрэдьиэстээн, толкуйдаан, ымпыктаан-чымпыктаан таһаарар кистэл санаалара ааѳааччыга кини баѳарбытын курдук тийэрэ уустук. Ол иһин учуутал лириканы үөрэтэригэр айымныыны болѳойон ааѳара, ырытара, элбэх эбии матырыйаалы аттаран туһанара, хоһоон түөрүйэтин, тылын-өһүн ырытар дьөбүрдэаѳа ирдэнэр. Иккиһинэн, суруйааччыга интэриэс үөскэтэр сыалтан, оѳолор ааѳар баѳаларын күөдүтэр, ааѳыы кэнниттэн оруннаах түмүккэ кэлэллэрин ситиһэргэ сонун ньымалары, албастары туһанара наада. Билинни ФГҮӨС ирдэбилинен оѳо бэйэтин сыаналанар, билэр-көрөр, бодоруһар, бэйэни салайынар дьайыылары билэр, онорор буолуохтаах. Учуутал бу оѳо үлэтин көрүннэрин систиэмэѳэ киллэрэн литэрэтиирэ уруогар толкуйдуур, чинчийэр,

бэйэ онорон таһаарар бырайыактыыр үлэлэри, айар-тутар ис хоһоонноох метапредметнэй үөрүйэхтэри баһылыра ирдэнэр. Учуутал хоһоон ис санаатын, түгэх сыалын, суруйааччыны кытта биир ситимнээх буоларын туһугар араас ньымалары, албастары туһанар.

Чинчийэр үлэбитин айар куттаах Варвара Потапова уонна Анна Ахматова хоһооннорун алтыһыннаран үөрэтиигэ анаатыбыт. Икки омук уһулуччулаах бэрэстэбиитэллэрэ бэйэлэрин кэмигэр ситэ сыаналамматах айымньылар билигин саҥа куоластанан, саҥалыы тыыннанан оскуолаҕа үөрэтиллэр сүрүн айымньылар испииһиктэригэр бааллар. Суруйааччы үрдүк маастарыстыбатын мэктиэлиир хоһооннор оҕо ис кыабын арыяллар, толкуйдуур, торумнуур, айар, анааран көрөр дьоһурдарын сайыннараллар. Алтыһыннаран үөрэтии сүрүн бириинсиптэрэ манньктар: айымньылар тиэмэлэрэ, идиэйэлэрэ, ааҕааччыга дьайар күүстэрэ, литэрэтиирэ хаамытыгар (процесс) суолталара тэнгэнэн ырытыллаллар. Уруокка айымньылары алтыһыннарыы түмүгэр айымньы тылыгар-өһүгэр болҕомто үөскүүр, уратылаһар эбэтэр майгыннаһар өрүттэрин айымньыттан оҕолор бэйэлэрэ булан ырытар дьоһурдара сайдар, ааҕы култуурата үрдүүр, төрөөбүт төрүт тылга сыһыан, норуот устуоруйатыгар, култууратыгар чин билии ингэриллэр, атын тыллаах омуктарга истин сыһыан, доһордуу өй-санаа иитиллэригэр усулуобуйа тэриллэр, бэйэ-бэйэҕэ итэҕэйэр, эрэнэр, ытыктыыр киһилии майгы-сигили олохтононор.

Чинчийи барыма (объекта): Уус-уран айымньылары алтыһыннаран үөрэтии мэтиэдьикэтэ.

Чинчийи барамайа (предмет): В.Потапова уонна А.Ахматова хоһооннорун 11 кылааска тэнгэнэн көрөн үөрэтии ньымалара уонна албастара.

Сыала: Алтыһыннаран үөрэтии сүрүн өйдөбүллэрин уруокка туһаныы, ньымаларын наардааһын, үөрэнээччи тус үлэтин сатабыллаахтык тэрийи.

Соруга: - Алтыһыннаран үөрэтии түөрүйэтин педагогика, методика, психология үлэлэригэр олобуран чинчийи;

- Оскуолаҕа хоһоону алтыһыннаран үөрэтии мэтиэдикэтэ;

- Учууталлар уопуттарын түмүү, ырытыы.

- В.Потапова хоһооннорун аабы, ураты истииллээх суруйааччы буоларын оҕо тириэрдии.

Чинчийи барыл санаата (гипотеза)

Алтыһыннаран үөрэтии ситиһиилээх буолуон сөп, өскөтүн:

- Учуутал көдүүстээх мэтиэдикэ кэрингэр, киэлитигэр киирэн уруокка айымньылары тэннээн үөрэтэр, оҕо үлэтин көбүлүүр ньымалары сатабыллаахтык тэрийдэбинэ;

- Учуутал уонна оҕо икки ардыгар истин сыһыан олохтоннобуна;

- Үөрэххэ эбии матырыйаалы сатабыллаахтык туһаннахха.

Үлэ сонунна: В. Потапова уонна А. Ахматова айар үлэлэрин биир сүрүнгэ киллэрэн алтыһыннаран үөрэтии.

Үлэ методологията: Литэрэтиирэ мэтиэдикэтин, психология биллэр учуонайдара Р.З.Хайрулин, М.В.Черкезова, Л.С.Выготская, саха мэтэдьиистэрэ Т.А.Кугаевская , Н.Г.Бугаев, Е.М.Поликарпова, Н.И.Филиппова, Г.А.Захарова үлэлэрэ тирэх буоллулар.

Үлэ суолтата: В.Потапова айар үлэтин интэриэһиргиир, саха тылын учууталларыгар, айар куттаах эдэр суруйааччыларга ананар.

Үлэ тутула: Үлэ киирииттэн, икки бастан, түмүктэн, туһаныллыбыт литэрэтиирэ испиһэҕиттэн турар.

I ТҮҢҮМЭХ. УУС-УРАН АЙЫМНЬЫЛАРЫ АЛТЫҢЫННАРАН ҮӨРЭТИИНИ КӨБҮЛҮҮР НЬЫМАЛАРЫ ЫРЫТЫЫ ТҮӨРҮЙЭТЭ

1.1. Уус-уран айымньыны алтыһыннаран үөрэтии мэтиэдьикэтэ

Саха, нуучча литэрэтиирэтин алтыһыннаран үөрэтиигэ Саха сирэ Арассыһа састаабыгар кириэбиттэн ыла дьин-чахчы буолан ааспыт литэрэтиирэбэ сыһаннаах историческай матырыһааллар аһыйаҕа суохтар. Холобур, нуучча интелегенцията Саха сиригэр сыылкаҕа олоҕорбут кэмнэрэ, онно кэлэн саха норуота үөрэхтэнэригэр дьайыылара, үлэлэрэ, нуучча уус-уран литэрэтиирэтигэр Саха сирин, норуотун тематика, саха суруйааччыллара нуучча литэрэтиирэтин сабыдыалынан саха литэрэтиирэтигэр критическай, соцреализм үөскээбит төрүөттэрэ, нуучча литэрэтиирэтин сабыдыалынан саха литэрэтиирэтигэр сана уус-уран форма, жанр, сүүрэн үөскээһинэ.

Саха сирэ Арассыһа састаабыгар кирибитин кэннэ сахалар, эбээннэр, юкагирдар уо.д.а. Саха сирин тиэрриториятыгар олохсуйбут омуктар нуучча култууратын, тылын-өһүн үөрэтэн, политическай-экономическай хамсааһыныгар киирэн барбыттара.

Аан дойду култууратын ситимниир искусство биир сүдү көрүнгэ, норуоттар уус-уран литэрэтиирэлэрэ буолар. Билинни үйэбэ литэрэтиирэлэр бэйэ-бэйэлэригэр дьайсыылара улахан суолталаах, дириг политическай, култуурнай ис хоһоонноох кэстүү буолан турар. Норуоттар бэйэ-бэйэлэрин култуураларын, тылларын-өстөрүн үөрэтэллэрэ, чинчийэллэрэ духуобнай, географическай, расовай хайдыһы проблемаларын төрүөтүн быһаарар биир сүрүн суол буолуон сөп. Аһыйах ахсааннаах омукка атын норуот култууратын, тылын-өһүн норуот култуурнай, духуобнай таһымын үрдэтэргэ көмө-тирэх, бүтүн аан дойду үйэлэргэ муспут искусство, култуура сүдү баайын ылыныы инэринии буолар[4;89].

Саха литэрэтиирэтин оскуолаҕа биридимийэт быһыытынан үөрэтии мэтиэдьикэтэ наука быһыытынан сүрүннээн нуучча литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтигэр олобуран сайдан кэллэ.

Үөрэтии ис хоһооно, хрестоматияҕа киирэр айымннылары талыы, аабыыны, ырытыыны тэрийии ньымалара, үөрэтии мэтиэдьикэтин ирдэбиллэрэ, нуучча мэтэдьиистэр үлэлэригэр тирэҕирэр.

Нуучча литэрэтиирэтин оскуолаҕа үөрэтии мэтиэдьикэтин чинчийии 20 үйэҕэ атаҕар туруорбут В. В. Голубков, М. А. Рыбникова үлэлэрэ, салгыы Н. И. Кудряшов, Г. И. Беленький, Н. Д. Молдавская, В. А. Молдавская, В. А. Никольский, Г. А. Гуковская, Н. Я. Мешерекова, Н. В. Колокольцев, В. В. Горбунов уо. д. а. чинчийиилэрэ саха литэрэтиирэтин мэтиэдикэтин сайдыытыгар быһаччы тирэх буолбуттара. Саха литэрэтиирэтин оскуолаҕа үөрэтии боппуруостарын чинчийии үлэтэ 50-с сыллартан саҕаламмытара. Бастакы мэтэдиичэскэй үлэлэри Н. И. Прокопьев, Г. Р. Кардашевская, Г. С. Попов суруйбуттара биллэр. Кинилэр сүрүннээн нуучча литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтигэр тирэҕирэн, остуоруйаны, өйтөн суруйууну үөрэтии ньымаларын сырдатар мэтэдиичэскэй босуобуйалары таһарбыттара.

Онтон саха литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтин тиһиктээхтик чинчийии 70-с сыллартан, Н. И. Филиппова үлэлэриттэн саҕалыммыта. Ол иһин Н. И. Филиппова саха литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтин наукабыһытынан сайдыытын төрүтүн уурбут, мэтиэдьикэ үгүс салааларын сайдар кэскилин арыйбыт чинчийээччинэн сыаналанар. Кини үлэлэрэ киэн хабааннаахтар, дириҥ ис хоһоонноохтор. Мэтэдиичэскэй көрүү сүрүн туттаахтарын тиһиктээхтик сырдаттыыны кини «Кылааһы таһынан аабыыны тэрийии» диэн босуобуйатынан ситиспитэ.

70-с сыллар бүтүүлэриттэн литирэтиирэ мэтиэдьикэтинэн учуутал, И. Н. Рожин таһаарыылаахтык дьарыктаммыта. Кини саха литэрэтиирэтин уроктарын үрдуку кылаастарга тэрийэн ытыы ньыматын анаан чинчийбитэ. Уус-уран айымныы жанрын уратыларыттан таһааран, И. Н. Рожин литэрэтиирэ уроктарын ытыы холобурдары кылаастарынан наардаан сиһилии ырыппыта. Саха литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтигэр саналыы көрүү тыынын киллэрбит ураты суолталаах чинчийиинэн В. Н. Протодяконов « П. А. Ойуунускай олобун, айар үлэтин үөрэтии» диэн 1982 сыллааха тахсыбыт мэтиэдьикэҕэ

босуобуйата буолар. Чинчийиигэ суруйааччыга, айар үлэһиккэ, бастатан туран тус сыһыан эрэйиллэрэр чорботуллубута, кини айар үлэтигэр сыһыан, айымньыларын ырытыы онтон тирэҕирэн үөрэтиллиэхтээбэ бэлиэтэнэр [16;64].

20-с үйэ 80-с сыллартан саха литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтин чинчийи биллэрдик тэтимирбит, диринээбит.Н.И.Филиппова, С.К.Колодезников, Е.М.Поликарпова, Е.К.Иевлев, М.Т.Гоголева, М.Е.Максимова, А.М.Апросимова, А.А.Кандратьев уо.д.а. мэтиэдикэбэ босуобуйалара бэчээттэнэн тарҕаммыттара.

Онтон саха литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтин наука быһыытынан чинчийи 1982 сыллаахха саҕаламмыта.Бастакы диссертационнай чинчийиини С.К.Колодезников «П.А.Ойуунускай олобун, айар үлэтин оскуолаба үөрэтии мэтиэдьикэтэ» тиэмэбэ көмүскээбитэ.1986 сыллаахха Е.М.Поликарпова «Хоһоонноохтук аабы уус-уран айымньы тус суолталаахтык ылыныныны ньыматын быһыытынан» тиэмэбэ көмүскээбитэ.

20-с үйэ саха литэрэтиирэтин мэтиэдьикэтигэр балачча сайдар суолга кирибитэ.

Саха интеллигенциятын бары көлүөнэлэрэ нуучча классическай демократическай литературатын ааҕан, үөрэтэн, итиллэн тахсыбыттара, билиилэрин-көрүүлэрин кэнэспиттэрэ, эстетическай, културнай таһымнарын үрдэспиттэрэ.

Саха үс реалист, сырдатааччы суруйааччылара А.Е.Кулаковскай, А.И.Софронов, Н.Д.Неустроев нуучча тылын, кини классическай литэрэтиирэтин, култууратын кыһамньылаахтык чинчийэн үөрэтэр этилэр.Кинилэр бу литэрэтиирэтин суруйар дьобурга, ньымаба үөрэнэллэрэ.Бастаан иһэр идеялары, олобу уонна историяны сөпкө өйдүүр кыабы кинилэр нуучча сырдатааччыларын үлэлэриттэн,классическай литератураттан булаллара.Саха литэрэтиирэтэ, нуучча литэрэтиирэтин кытта урут-уруккутан быстыспат сибээстээбин быһыытынан оскуолаба бу икки литерэтиирэтин алтыһыннаран үөрэтиэххэ сөп.

А.Е.Кулаковской үлэлэрин, айымньыларын орто сүһүөхтэн саҕалаан сыл ахсын үөрэтиллэр.Кулаковской А.С.Пушкины ытыктыыра,айар үлэтин өрө тутара, Реальной училищаҕа үөрэнэ сылдьан 1896 с. «Главнейшин достоинства Пушкина» диэн дирин ис хоһоонноох реферат суруйбута.Кулаковской Пушкин реализмын, айар үлэтин, норуоту кытта сибээһин сөбөр-махтайар.Пушкин норуотун билэрэ, өйдүүр кини суруйар тылыгар көстөр диир.А.Е.Кулаковской бэйэтин норуотун культуратын, тылын-өһүн, фольклорун үөрэтэргэ дьулуспута.

А.И.Софронов айымньыларын аахпыт, үөрэппит дьонно барыларыгар, кини драманы суруйарга Н.Островской драмаларыттан дьаныһан туран үөрэммитэ көстөр диэн этэллэр.Оттон Алампа бэйэтэ А.Н.Островскойы уран тыл кыһатыгар бэйэтин учууталынан ааҕара.Холобур, «Дьаданы Дьаакып», «Таптал», «Кэччэгэй кэриэһэ суох», «Манчаары» айымньыларыгар Софронов революция иннинээ5и Саха сирин патриорхально-феодальной олобун кириитикэлээн суруйар.Кини арыйар проблематиката:баттал, дьаданы олобун суруллубатах сокуоннара, дьахтар ыар олоҕо, ол да буоллар ыар олох нөнүө көстөр үтүө утаҕа, таптал сырдык сыдыаайа ойууланар.Кини айымньыларын геройдара үтүө санаалаах,ырааҕы анааран көрөр өйдөөх,киһи үтүө өрүттэрин сүтэрбэтэх дьон.А.И.Софронов айымньыларын темата, герой характерын арыйар ньымата, гуманизма, кырдыкка талаһыта А.Н.Островской айар үлэтигэр ханыылаһар [7;76].

Учуутал бу айымньылары тэннээн үөрэтэригэр айымньылар үтүктүһүү ньыматынан буолбакка, оччотообу олох көстүүтэ буоларын бэлиэтиэхтээх.

20-с үйэ историятыгар алтыһыннаран үөрэтии үс кэмнэ арахсар:

- 20-с үйэ кирбиитэ, биридимияттэри алтыһыннарыы сибээһигэр олобурбут проблемнай кэлим үөрэх сайдыыта;
- 50-60-с сыллар биридимияттэри алтыһыннарыы сибээһэ;
- 80-90-с сыллар – биридимияти алтыһыннаран үөрэтии;[7;21].

20-с үйэ саҕалананытыгар маннай АХШ Дж.Дьюи уонна С.Т.Шацкий биридимияттэри алтыһыннарыы сибээһигэр олобурарын проблемнай кэлим үөрэҕи саҕалаабыттара.Бу сонун хайысха кэнники «трудовая школа» диэн

историяға кирибит.М.М.Рубенштейн этэринэн, киһи үлэ нөнүө олох оскуолатын ааһар, билим хайа баһарар көрүгнэрин биир кэлим түмэн олоххо туһанар(комплексный метод-кэлим метод).Биир кэлим метод-туруоруллубут проблеманы атын билим хайысхаларын кытта алтыһыннаран быһаарыы.

Н.К.Крупская уонна С.Т.Шацкий көмөтүнэн кэлим үөрэх быһыытынан 1-2, кэнники 3-4 кылаастарга бырагырааммаға кирибит.С.Т.Шацкий бырагыраамматынан сүрүнэ кэлим үөрэхтээһин, ол эбэтэр «соединение разных образовательных средств и материалов для проработки очередной главной темы известного периода работы в школе и вне школы».Кэлин Н.К.Крупская билинэринэн бу кэлим үөрэхтээһин кэнникинэн олус бутуурдаах уонна буккуурдаах буолбутуттан сылтаан тохтоторго күһэллбит.

1958 сыллаахха «Об укреплении связи школы с жизнью и дальнейшем развитии системы народного образования в СССР» сокуон ылыллыар диэри үгэс буолбут үөрэҕи батыһаллар эбит.Бу сокуона кириэҕиттэн ыла биридимияттэри алтыһыннаран үөрэтии сана этаба саҕаламмыт.

70-с сылларга биридимияттэри алтыһыннаран үөрэтии сибээһэ чинчийээччилэр этэллэринэн дидактика принцибэ эрэ эбит.Ол эрэн, биридимияттэри алтыһыннарыы сибээһэ үөрэх хаамытыгар сүрүн оруолу ылар эбит.Оччотооҕу үөрэх систематын ирдэбилинэн кини үөрэтэр,сайыннаран, иитэр эрэ буолбакка, методологической, конструктивной уонна формирующей функциялары эмиэ ылынар эбит.

Билинни үйэҕэ норуоттар култуураларын алтыһыннаран үөрэтии олус суолталаах.Ол үөрэтии түмүгүнэн бастатан туран, тулуурдаах, доҕордуу буолууну, иккиһинэн социальной эйгэҕэ кириии, үсүһүнэн, мөккүөртэн тахсар суолу булуу, төрдүһүнэн норуот тыыннах буолуутун ситиһии.

Литэрэтиирэ алтыһар көстүүтэ араастаах:

-суруйааччы атын омук суруйааччытын айар үгэһин, уус-уран ньыматын батыһыы.Холобур,К.Некрасов, татар Г.Тукай, бурят У.Галсанов айар үгэстэрин дьайыыта.

-төрөөбүт литератураҕа атын омуқ литературата дьайытыттан бүтүн хайысхалар үөскээһиннэрэ.Холобур,нуучча классическай литэрэтиирэтин сабыдыалынан, саха литэрэтиирэтин критическай реализмын үөскээһинэ.

- литературалары алтыһыннаран үөрэтиигэ биир сүрүн төрүөтүнэн уус-уран тылбаас буолар.Тылбаастаммыт айымньылары аабыы, үөрэтии, тэннээн көрүү оҕо тыла-өһө сайдарыгар көмө-тирэх буолар [4;34].

Литэрэтиирэлэр алтыһар холобурдарын уруокка туһанарга матырыйааллары араас автобиографическай үлэлэртэн, мемуардартан, музей, архыыб матырыйааллартан, суруктартан, уус-уран айымньылартан, критическай библиографическай литературалартан, перидикаттан булуохха сөп.Манньык уруокка туттуллар матырыйаал ирдэнэр.Литатуралар алтыһыларын төрөөбүт литература уроугун бырагыраамматыгар киллэриэх иннинэ учуутал, бастатан туран литэрэтирэ теориятын, сибээстэһэр литэрэтиирэлэр типологияларын сыһыйан үөрэтэрэ ирдэнэр.

Литэрэтиирэлэри алтыһыннаран үөрэтии оҕо сибээстээх айымньылары диринник өйдүүрүгэр, литэрэтиирэ биир кэлимсэ соҕотоҕун сайдар кыаҕа суоҕун, баарын тухары байытылла, кэнни турарын ситиһэр. Ол түмүгэр атын норуоттар айымньыларын нөнүө кинилэр олохторун-дьаһахтарын, устуоруйаларын, култуураларын, олох мөккүөрдээх түгэннэригэр майгыннаһар уонна уратылаһар сыһыаннарын билэ улааталлара – бу оҕо толкуйдуур, анаарар, бэйэ норуотунан киэн туттар, атын норуоттарга ытык сыһыаны үөскэтэр, билигини олохпут тыын кыһалҕатын быһаарар айылгылаах ньыма.

1.2. Оскуолаҕа хоһоону алтыһыннаран үөрэтии сүрүн уратылары (ньымалар, албастар)

Литэрэтиирэ мэтиэдьикэтэ диэн уус-уран литэрэтиирэнибиридимиэт быһыытынан оскуолаҕа үөрэтэр, үөрэтии табыгастаах суолун-иһин тобулар, уус-уран тыл баайын оҕоҕо инэрэр, билиини сатабылы, үөрүйэҕи сайыннарар ис хоһоонноох, сыаллаах-соруктаах педагогическай наука буолар.Мэтиэдьикэ сыала-соруга сөпкө туруоруллубут эрэ буоллаҕына, үөрэнээччи уран тыл

алыптаах эйгэтигэр киирэн, төрөөбүт тылын таптыыр, үөрэтэр, ингэринэр баҕалаах буолар.

Оскуолаҕа лиитэрэтиирэлэри алтыһыннаран үөрэтии, уруогу ыытыы биир сүрүн ньыматынан буолар. Литэрэтиирэлэри алтыһыннаран үөрэтии диэн – омук литэрэтиирэтин майгыннаһар эбэтэр уратылаһар өрүттэрин тэннии тутан, сюжет, ис хоһоон ситимнэрин бэлиэтээн туран, айымньыны суруйааччыны кытта билиһиннэрии, ырытыы буолар. Арасыйскай Бэдэрээссийэ элбэх омуку түмэн олорор дойду буоларын быһыытынан, Арасыйа иһигэр олорор норуоттар бэйэ-бэйэлэрин култуураларын, литэрэтиирэлэрин үөрэтэллэрэ элбэх омуктаах дойдуга бэйэ-бэйэҕэ тулуурдаах буолуу (толератнай) сыһыаны үөскэтиигэ олук буолар. Саха оҕолоругар нуучча култууратын кытта ыкса билсии кини атах тэпсэн олорор норуотун кытта үтүө, доҕордуу сыһыан үөскүүрүгэр туһаайылар. Нуучча литэрэтиирэтэ бэйэтин норуотун култууратын сүдү баайын, национальной уратыларын, историятын, этнографиятын, норуотун философиятын, психологиятын улуу суруйааччылар айымньыларыгар илдьэ сылдьара саарбаҕа суох.

Мэтиэдьикэ устуоруйата көрдөрөрүнэн нуучча литэрэтиирэтин саха оҕолоругар бэйэлэрин литэрэтиирэтин кытта алтыһыннаран үөрэтии усулуобуйатыгар оҕо бу литэрэтиирэни өйдүүрү, ылынара быдан чэпчэки буолар.

Я.А.Коменскай үөрэтиллэр биридимиэттэри алтыһыннаран, тэннэ тутан үөрэтэри болҕомтоҕо ылбыт уонна туруорсубут. Ол курдук кини этэринэн, философияны уонна литэрэтиирэни тэннэ үөрэтиэххэ сөп эбит [17;44]

М.В.Ломоносов биридимиэттэр бэйэ-бэйэлэрин ситэрсииһилэрин (межпредметные связи) өйдөбүлүн аан маннай быһаарбыт (эргиччи сайдыылаах үөрэх, наука элбэх хайысхаларын хабар); В.Г.Белинскэй (идея «целостности» образования, единство предметов бары биридимиэттэр биир халыыптаах буолуулар); А.И.Герцен (философия уонна естествознания, быстыспат ситимнэрин ыйбыт); Н.Г.Чернышевскай (оҕону эргиччи сайыннаран хайысхалаах оскуола арыяры эппит); онтон, Н.А.Добролюбов биир

биридимизти хайа баҗарар өрүтүттэн киириэххэ сөптөөх диэн суруйбут. Биридимизттэр сибээстэрин туһунан (межпредметные связи) К.Д. Ушинский толору арыйбыт. Кини оҕо уйулҕатын үөрэтэн баран маннык ньыма үөрэнээччи уруогун өйдүүрүгэр уонна ылынарыгар төһүү күүс буолар диэн ыйбыт.

Рыжеволова М.А. «Изучение русской литературы в ее взаимосвязях с родной литературой учащихся» диэн босуобуйатыгар нуучча литэрэтиирэтин национальной оскуолаҕа оҕо төрөөбүт литэрэтиирэтин кытта алтыһыннаран үөрэтии методической боппуруостарын көрбүтэ. Кини бу үлэтигэр алтыһыннарыы ньыматын литэрэтиилэри үөрэтиигэ булгуччулаах ньыма курдук туттуллуохтаах диэн бэлиэтиир [18; 120]

Черкезова М.В. «Русская литература в национальных школах» диэн үлэтигэр национальной оскуолаҕа нуучча литэрэтиирэтин үөрэтии уратыларын арыйар. Учууталларга методической сүбэлэри-амалары биэрэр уонна нуучча литэрэтиирэтин национальной оскуолаҕа үөрэтии бастатан туран, оҕо төрөөбүт литэрэтиирэтигэр ылбыт билиилэригэр тирэҕириэхтээх диэн суруйар [15; 151].

Литэрэтиирэлэри алтыһыннарыыны ньыма быһыытынан туһаны уратыларын саха сириин, нуучча, омук литэрэтиирэтин мэтэдьиистэрэ бэйэлэрин үлэлэригэр эмиэ сырдатан тураллар. Холобур, Т.А. Кугаевская «Материалы литературных связей и краеведения в курсе русской литературы» (1979 с.) үлэтигэр нуучча литэрэтиирэтин уруогар төрөөбүт литэрэтиирэ, кыраай матарыйаалларын саха оскуолатыгар уруокка хамаҕатык туһаныы дириин тиһиктээх билиини биэрэрин бигэргэтэр. Бу үлэбэ 9-11 кылаастарга литэрэтиирэ уруогар алтыһыннарыы ньыматын туһаныыга, холобурдар, маннык тииптээх уругу ытарга методической сүбэлэри биэрэр [8; 11].

Маны таһынан литэрэтиирэлэри алтыһыннарыы тиэмэтигэр омук литэрэтиирэтин мэтэдьиистэрин үлэлэрэ эмиэ интэриэһинэйдэр, баай мэтэдиичэскэй сүбэлэри биэрэллэр (С.М. Петрова, А.А. Бурцев).

С.М. Петрова «Зарубежная литература в якутской школе» босуобуйатыгар омук литэрэтиирэтин саха оҕолоругар үөрэтии проблемаларын

туруорар.Оскуола бырагыраамматыгар үөрэтиллэр айымньыларга анал, көмө литэрэтиирэ холобурдара бэриллэр.

Алтыһыннаран үөрэтиини кылаас эрэ иһигэр буолбакка, кылаас таһынан үлэ быһыытынан эмиэ ытыахха сөп диэн мэтэдиис Н.И.Филиппова манныгы бэлиэтиир: «Саха литературатын учуутала нуучча литературатын учууталын кытта кылаас таһынан аабыы тэрээһинигэр ыкса сибээстээхтик үлэлиэхтээхтэр.Ол курдук тэрээһин боппуруостарыгар үөрэнээччигэ биир тэн ирдэбиллэри туруорары ааһан, бу икки предмет учууталлара кыттыһан уопсай занятиелары, түмсүүлэри, аабааччылар конференцияларын, семинардарын, суруйааччылардыын көрсүһүүлэри, о.д.а. былаанныылар.Кинигэни таптааччылар обществоларын оскуолатаабы секциялара, «Кинигэ доҕотторо» кулууптар эмиэ тылынан арахсыбакка биир кииннэнэн, уопсай былаанынан үлэлиэхтэрин наада.Ону тэнэ кылаас таһынан аабыы уроктарыгар хардарыта ыалдьыттааһыны эмиэ тэрийиэххэ сөп»[14; 24].

Казахской оскуола учуутала Р.Нуртазина ыстатыйатыгар этэр: «Обучение только тогда становится эффективным, когда познаваемое включается в новые связи и вследствие этого выступает в характеристиках, глубоко и всесторонне раскрывающих его сущность»[9; 67].

А.Ф.Корякинаүлэтигэр этэринэн саха уонна нуучча литэрэтиирэтин алтыһыннаран үөрэтии оҕону иитэр, үөрэтэр, сайыннарар сыаллаах-соруктаах:

- оҕо чинчийэр уонна айар дьоҕурун сайыннарыы.
- өйгө онорон көрөр дьоҕурун сайыннарыы.
- атын норуот култууратын, духуобнай баайын кытта билсирии, үөрэтии.
- тулуурдаах буолууну, атын омук култууратын убаастыырга иитэр суолталаах.

Алтыһыннаран үөрэтиигэ оҕо сааһын учуоттаан айымньы талыллар.Талыллыбыт айымньыларга үтүө майгы, истин сыһыан, чизэһинэй, бэриниилээх буолуу курдук проблемалар көстөллөр. Талыллыбыт айымньылар тиэмэлэринэн майгыннаһар эбэтэр уратылаһар өрүттээх, ааптар этэр санаата, айымньыга этиллибит проблемалар учуоттаналлар[13;196-197].

Ордук үрдүкү кылаас оѳолоро биридимиэттэр алтынныларын уустук өрүттэрин сатаан өйдүүлэр уонна ылыналлар.Эт өйдөрүн үлэлэтэн, толкуйдаан-тобулан ырытар, айар дьобурдарын сөптөөхтүк сайыннарыахтарын сөп.Психологтар бэлиэтииллэринэн, үксүгэр 15-16 саастаах оѳолор өйдөрө-санаалара, толкуйдуур дьобурдара бу кэмнэ сөптөөхтүк сайдыбыт эбит(Л.И.Божович, В.В.Давыдов, И.Х.Кон, Н. С. Лейтес, Г.В.Драгунова уонна да атыттар).

Үрдүкүкылааска оѳолор лирикаѳа интэриэстэрэ үрдүүр. Бу кэмнэ киһи ис уулѳатын арыйар айымнылары чугастык ылынар буолаллар.

Оскуолаѳа хоһоону үөрэтии уустуга - лирическэй айымныны ис айылгытыттан төрүөттээх, ол иһин мэтиэдьикэтигэр мөккүөрдээх боппуруостар аѳыйаѳа суохтар.

Лирика - айымны биир туспа көрүнэ.Үксүгэр хоһоон форматынан суруллар биирдиилээн киһи иэйиитин, дууһатын туругун хоһуйар айымны лирика диэн ааттанар. Литэрэтиирэ сайдан истэѳин аайы, лирика жанрдарын быһаары судургута суоѳа көстөн тахсыбыта.Билигин литэрэтиирэ үөрэѳэр олоѳурбут өйдөбүлү чопчулаатахха, лирическэй айымныга хоһуйулар иэйии биир тугэннээх быстах санаа оонньуута буолбатах, автор олох туһунан дирин толкуйдааһыннарын харахха илэ көстөн кэлэр тыыннаах уобарас онорон, түмэн көрдөрөр ньымата, сатабыла буолар.Маннык уратыта лириканы кэмтэн-кэрдииттэн тутулуга суох уһулуччу кэрэхсэбиллээх уонна кимиэхэ баѳарар тийимтиэ онорор.Билинни кэмнэ бу жанры көрдөрөр тематынан пейзажнай (айылѳаны ойуулааһын), гражданскай (киһи уонна общество сыһыаннаһыылара), философскай (олоѳу анаарыы) уонна таптал лириката диэн наардааһын олоѳуран турар. Ону таһынан литэрэтиирэни үөрэтэр наука (литературоведение)лирика объега хайдах быһыылаахтык бэриллэриттэн көрөн ойуулуур, сэхэргиир, анаарар (медитативнай), толкуйга киллэрэр (суггестивнай) лирика диэн өйдөбүллэри эмиэ араарар.Билинни мэтиэдьикэ этэринэн, оскуолаѳа хоһоону уорэтии литературоведческой чинчийиилэргэ тирэбирэрэ наада.Саха хоһоонун чинчийиигэ Өксөкүлээхтэн, Күндэттэн

сағалаан литературоведтар, критиктэр, суруйааччылар утумнаах ырытыы онорбуттара биллэр, холобура эттэххэ, Г.М.Васильев, Н.Н.Тобуруокап, Н.В.Покатилова, В.Б.Окорокова, Е.А.Архипова у.д.а. аналлаах улэлэрин учуутал хайа бабарар туьанар кыахтаах.

Саха оскуолатын бырагыраамматыгар хоһоону уорэтии кылаастарынан маннык аттарыллыбыт: Бэһис кылааска 8 чаас бэриллибит, алтыс кылааска-10 чаас, сэттискэ-7 чаас, ахсыстан уон биирискэ диэри саха биллиилээх поэттарын элбэх айымньыларын үөрэтии былааннаммыт. Быһата, бу тиэмэ учууталга биир сүрүн суолталаах түһүмэх буолар эбит, ол эрээри үөрэтии мэтиэдьикэтэ билигинни методистарынан ситэ чинчийиллэ илик диэн билинэрбитигэр тийэбит. Дьингинэн, орто оскуолаҕа лирическэй айымньылары үөрэтии мэтэдиичэскэй наукаҕа балайда сиһилии ырытыллан суруллубута, ол гынан баран хайа да омукка литэрэтиирэ айымньыта тус уратылаах (спецификалаах буоларын, бука, ким да мөккүһө суоҕа. Аны үөрэнээччи хоһоонунан айымньыны ылыныта оҕо литэрэтиирнэй сайдытыттан, сааһын уратыларыттан, кэм кэрдии уратыларыттан у.д.а. быһаарар суолталаах чаччылартан быһаччы тутулуктааҕа биллэр. Үөрэтии уустуктара онтон төрүөттэнэн тахсалларын мэтиэдьикэ быһаарар сорукутаах. Кэлинни кэмнэ бу боппуруоска сонун корүүнү литэрэтирэбиэд, мэтэдьиис Н.И.Бугаев «Саха оскуолатыгар уус-уран литерэтиирэни үөрэтии туһунан санаалар» улэтигэр булуохха сөп: «Билигин буоллаҕына...саха оскуолатыгар литэрэтиирэниүөрэтии саамай мөлтөх өттө- хоһоону үөрэтии». «Бастатан туран, хоһоон дорҕоонун тангыллыыта ырытыллыан сөп этэ. Дорҕоон - хоһоон сүнньэ буоллаҕа дии. Ону болҕомтоҕо ылбаппыт. Айымньы ис хоһоонунан бэйэтинэн эрэ көрөбүт»... «Ханнык ньыма көмөтүнэн ис хоһоон үөскүүрүй?...Ити проблеманы быһаарар буоллаххына, ис хоһоону ырытарын форманы чинчийэртэн тахсыахтаах». Автор итини таһынан, хоһоону үөрэтиигэ учуутал кирири тыла, хоһоонноохтук ааҕыта улахан суолталаахтарын ыйар. Мэтэдьиис З.Я.Рез бигэргэтэринэн, 4-7 кылаас үөрэнээччитэ биирдиилээн эрэ лирическэй айымньыны ойуччу тутан ырыта, сыаналыы үөрэнэр кыахтаах эбит. Ол иһин,

үрдүкү эрэ кылаастарга хоһоону поэт айар үлэтигэр, литэрэтиирэ сайдыытын уопсай ис хоһоонугар киллэрэн үөрэтиллиэхтээх диэн санааны этэр. Оттон мэтэдьиис О.Ю.Богданова хоһоону үөрэтэргэ үс кэрдиис кэми араарар. Кини 4-6 кылаас үөрэнээччилэрэ лирическэй айымньыны 7-8 кылаас оҕолорунааҕар ордук чугастык ылыналларын бэлиэтиир. Ортоку кэрдиис кэмнэ хоһоонно интириэстэрэ молтүүрүн ыйар, онтон 9-11 кылаастарга санаттан күүһүрэн кэлэр диэн быһаарар.

Кыра кылаас үөрэнээччитэ бастаан хоһоону кэпсээнтэн араара үөрэнэрэ наада. Үөрэнээччи хоһоонунан суруллубут айымньылар туох туспалаахтарын биллэбинэ, хоһоон айыллар уратытын өйдөөтөбүнэ эрэ, бу жанры кэрэхсиэбэ. Ол иһин, турукка киллэрии ньыматынан «Хоһоон диэн тугуй?» - диэн ыйытыыттан саҕалаан, лирическэй айымньы быһыытынан бэлиэлэрин быһаарар түһүмэхтэн уругу саҕалыыр ордук буолуоҕа. Хоһоон сүрүн уратыта ритмнэ, тизкиһи тэн кэрчиктэргэ араарыыга, дорҕоон дьүөрэлэһиитигэр көстөрүн өйдөтөн баран, хоһоонно киһи эгэлгэ изиитэ ойууланарын кылгас холобурдарга олобуран оҕолору кытта бииргэ үлэлээн быһаарыллар. Айымньыны үөрэтии дьэ ол кэнниттэн саҕаланыан сөп [12;99-100].

Алтыһыннаран үөрэтии оҕо айымньыга олобуран ис уйулҕатыгар чугаһырыгар тирэх буолар. Бэйэ-бэйэлэригэр чугас биридимиэттэри үөрэтии оҕо ааҕар култууратын таһыма үрдүүрүгэр, ыра кэниригэр, төрөөбүт литэрэтиирэтин уонна нуучча литэрэтиирэтин тэннэ тутан айымньы ис уйулҕатын сатаан өйдүү үөрэнэригэр көмөлөһөр.

Уус-уран айымньылары алтыһыннарыы төһө да үөрэтии биир көрүнгө буоларын быһыытынан, бэйэтэ туспа сокуоннардаах, дидактикаҕа, методикаҕа ураты ирдэбиллэрдээх ньыма буолар, ол иһин алтыһыннарыы ньыматын туһаныах иннинэ элбэх мэтэдичэскэй босуобуйалары ырытан, тэннээн көрөр наадалаах суол.

Саха уонна нуучча литэрэтиирэтин алтыһыннаран үөрэтиигэ араас ньыма, албас туттуллар: бырайыак оноруу, хоһоонноохтук ааҕыы, чинчийэр үлэ,

бөлөгүнэн үөскээбит проблеманы быһаарыы, тэннээн көрүү, айымньыны сангалыы тыыннааһын; авторы батыһа, уобарастарынан, проблемнай ырытыы; үлэ көрүнүн быһыытынан доклад, реферат, эссе, диспут, лекция уо.д.а.

Уус-уран айымньылары алтыһаннаран үөрэтии суругунан уонна тылынан айар үлэлэр ытыллыбытын түмүгүнэн сүрүннээн 3 суол үөрэтиини ыйаллар: ааптары батыһа, уобарастарынан, проблемнай ырытыы. Авторы батыһа ырытыы айымньы тутулун, өйүн-толкуйун ситимин батыһа, аантан ааны аһан хостон хоско киириини санатар үлэ. Уус уран- айымньыны маннайгы билсигиигэ ааптар өйүн-санаатын, иэйиитин, уйулҕатын хамсааһынын ситимин тутан, кинини батыһа аабыллар. Уобарастарынан ырытыы биирдиилээн күүстээх, дьон-сэргэ уйулҕатыгар сүдү дьайар кыахтаах дьүһүннэри ырытыы. Проблемнай ырытыы олоххо тоҕоостоох, дьон-сэргэ сыһыаныгар суолталаах көстүү. Проблемнай ырытыы сүрүн соруга оҕо санаатын баттаабакка санардан, араас санаа утахтарын бэлиэтээн, чорботон харсыһыннаран, көнөтүгэр, сырдыгар, ырааһыгар, кэскиллээбэр, үйэлээбэр ыччаты тардыы, тускулааһын [12;31-33].

Уруок көрүнэ араас буолуон сөп: семинар, чинчийэр, саха уонна нуучча уруогун алтыһыннаран үөрэтии, искусство атын көрүнүн туһаныы.

Мэтэдиистэр этэллэринэн (С.К. Семенина, Р.З. Хайруллин, М.В. Черкезова уо.д.а), омук литэрэтиирэлэрин тэннээн олорон аабыы түмүгэр оҕолор суруйааччыларга интэриэстэрэ күүһүрэр, айымньы ис хоһоонун нөҥүө ойууламмыт норуот олоҕо-дьаһаҕа майгыннаһар эбэтэр уратылаһар өрүттэрин араара өйдүү улааталлар.

Бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаһар өрүттээх айымньылары тэннээн үөрэтии оҕо сатаан ырытар, бэйэ санаатын, автор санаатын сатаан өйдүүрүгэр, тэнниин, түмүк онорор дьобуруун сайыннарарыгар тирэх буолар. Тэннээн үөрэтии нөҥүө оҕо билигини олоххо баар проблеманы айымньыны кытта ситимниэхтээх. Ону ситиһэргэ учуутал бэсиэдэ, диспут тэрийэрэ наада. Түмүккэ тоҕо бу айымньы проблемата үйэлээбин туһунан кэпсэтии барыахтаах.

Айымньыны кытта үлэ маннык хаамыылаахтык барыан сөп:

1. Суруйааччы бэйэтин норуотун литэрэтиирэтигэр миэстэтэ, суолтата.
2. Суруйааччы омугун, култууратын, сиэрин-туомун, үгэстэрин кытта билсиһии.
3. Суруйааччы олобун, айар үлэтин кытта билсиһии.
4. Айымньытын аабы.
5. Айымньыны ырыты.

1.3.Оскуолаҕа айымньылары алтыһыннаран үөрэтии уопутттан

Үөрэх биридимиэттэрин алтыһыннары үөрэтии мэтиэдьикэтин номнуо хаһыс да сылын практик учууталлар ситиһиилээхтик туһана сылдьаллар.Бу билигин тиһихтээх үөрэх хаамыытын сүрүн ньыматынан буолар.Оскуолаларга үөрэх биридимиэттэрин алтыһыннаран үөрэтии хас да хайысханан барар.Ол курдук үөрэх биридимиэтин иһинэн уонна үөрэх биридимиэттэрин алтыһыннаран үөрэтии буолар.Биридимиэттэри алтыһыннаран үөрэтэрбитигэр үгэс буолбут биридимиэттэр матырыйааллабын уонна сана үөрэхтээһин чэрчитинэн туһаныллыан сөптөөх ситиһиир матырыйаалы туттабыт.Ол түмүгэр:

- чынха атын биридимиэттэр (куурустар) баар буолаллар;
- атын атын уруок биридимиэттэрин матырыйааллара туспа суоллаах-иистээх, бэйэ бэйэлэрин баһыйтарбакка уруок хаамыытын түмүгэр сүрүн санааларын ыһыктыбакка илдэ хаалаллар [7, с. 150-151]

Профессор Поликарпова Е.М. салалтатынан куорат нууччалыы үөрэнэр оскуолатын усуллубуйатыгар саха, нуучча литэрэтиирэтин алтыһыннаран үөрэтии программатын киллэрэн үлэлээбит А.Ф.Корякина «Взаимосвязанное изучение произведений якутской и русской литератур на уроках родной литературы якутский школы» диэн ыстатыйатыгар экспериментальной бырагыраамма холобура баар.Айымньылар майгыннаһар уонна уратылаһар

өрүттэринэн айымньыга турбут проблема, ааптар санаата, уус-уран ньыманы тутуһуу курдук бириинсиптэринэн талыллылыбыттар.

9 кылаас.

- А.И.Софронов «Бырастыы» уонна А.С.Пушкин «Я вас любил» хоһоонноругар таптал тиэмэтэ.

-А.И.Софронов «Таптал» уонна А.И.Островский «Гроза» драмаларынан.

-А.С.Пушкин уонна А.И.Софронов айымньыларыгар күһүн көстүүтэ.

-А.И.Софронов уонна А.И.Островский айар үлэлэригэр дыахтар тиэмэтэ.

10 кылаас

-А.Е.Кулаковская «Ойуун түүлэ» уонна В.Соловьев «Три разговора» айымньыларыгар философскай көрүүлэрэ.

-Эрилик Эристиин «Кэриэс туолуута» уонна М.Шолохов «Донские рассказы»

-А.И.Софронов «Олох оонньуура» уонна Ф.Достоевский «Преступление и наказание» айымньыларыгар кырдык проблемата.

11 кылаас

-А.И.Софронов уонна С.Есенин айар үлэлэригэр төрөөбүт дойду тиэмэтэ.

-Т.Сметанин, Дьуон Дьаналы уонна А.Межиров айымньыларыгар сэрии тиэмэтэ.[13;196-205].

Төрөөбүт литэрэтиирэбиллинни үөрэх ирдэбиллинэн оҕону киһитийиигэ туһаайыллар. Ол курдук, сирдээх быһыыга майгыга, төрөөбүт литэрэтиирэни таптыы, бэйэтин норуотунан киэн туттууну, тылыгар, култууратыгар убаастабыллаах, харыстабыллаах сыһыаны иитэр өрүттээх.

Айымньылары алтыһыннаран үөрэтии учууталлар уопуттарыттан 3 ытыгылыбыт уруок холобурдара. Бастакы уруок тиэмэтэ: А.Е.Кулаковская «Кыраһыабай кыыс» уонна Н.А.Некрасов «Мороз красный нос» диэн айымньыларыгар кыыс уобараһа, учуутал: С. К. Барашкова. Иккис уруок: «Төлө туспат төрүт баайым – төрөөбүт тылым» (Төрөөбүт тылга анаммыт Семен Данилов уонна Кайсын Кулиев хоһооннорун алтыһыннаран үөрэтии уруога), учуутал: С.В.Молукова. Үһүс уруок тиэмэтэ: «Баҕалаах маска

ыттар»(А.С.Пушкин «О рыбаке и рыбке» уонна С.Р.Кулачиков – Эллэй «Чурум-Чурумчуку» остуоруйаларын алтыһыннаран үөрэтии),учуутал: М.И.Юмшанова.

Саха литэрэтиирэтин үрдүкү кылааска үөрэтии бырагыраамматыгар биһиги киэн туттар суруйааччыларбытыттан биирдэстэрэ А.Е.Кулаковскай «Кыраһыабай кыыс» диэн хоһоонун үөрэтии киирэр.

Уруок тиэмэтэ:*А.Е.Кулаковскай «Кыраһыабай кыыс» уонна Н.А.Некрасов «Мороз красный нос» диэн айымньыларыгар кыыс уобараһа.*

Учуутал:Барашкова С.К., Нам гимназиятын саха тылын уонна литэрэтиирэтин учуутала.

Кылаас: 9

Уруок көрүнэ: сана тиэмэни үөрэтии

Уруок сыала: Бу икки улуу айымньыларга кыыс уобараһын тэннээн көрүү, майгыннаһар өрүттэрин булуу.

Соруктар: - А.Е.Кулаковскай уонна Н.А.Некрасов айымньыларын аабыы

- Төрөөбүт литэрэтиирэ – киһи духуобнай эйгэтэ, сизэрдээх быһыы олох сизэрэ-майгыта буоларын өйдөөһүн

- Толкуйдуур, сөпкө санарар,санаабын сатаан сааһылаан этэр дьоһуру сайыннарыы

1 түһүмэх.Тэрээһин

Учуутал:Үтүө күнүнэн!Тэтэрээпитин арыябыт бүтүннү чыыһыланы суруйабыт.

2 түһүмэх.Турукка кириии

Учуутал: А.Е.Кулаковскай айар үлэтигэр, өйүгэр-санаатыгар нуучча норуота туох оруоллаабыт?

Кулаковскай дьахтар уобараһын туһунан суруйбут элбэх айымньылардаах.Кинини нуучча суруйааччылартан Н.А.Некрасовка холуулар.Некрасов айымньыларыгар Кулаковскай фольклорга олобурбут айымньыларын,тылын-өһүн сэргиирэ.Некрасовка баар дьахталлар

убарастарынан сиегтэрэн кини «Саха дьахталларынын мэтириэттэрэ», «Тыа дьахтара» курдук айымньылары суруйбута.

3 түһүмэх. Айымньыны аабы.

Аабы (оҕо аабыта, авторы батыһа)

4 түһүмэх. Ырыты

Учуутал: - Кулаковскай тоҕо кыыс убараһыгар олонхоҕо баар кыыс аатын биэрбитий?

- Кыраһыабай кыыс диэн эниги санаабытыгар хайдабый?

- Кэрэ, кыраһыабай диэн тугуй?

- Билинни кэмнэ кыраһыабай кыыс диэн хайдах кыһы ааттылларый?

Оҕолор А.Е.Кулаковскай айар үлэтигэр норуот уус-уран айымньыта уонна нуучча литэрэтиирэтэ улахан суолталаахтарын туһунан бэлиэтээтилэр. «Кыраһыабай кыыс» (1910) хоһоонно суруйааччы киһиэхэ үрдүк сыаннаһа туох буоларын, кыраһыабай диэн биир эрэ өйдөбүл быһытынан буолбакка, хас да суолталаабын ырыппыт.

Оҕолор тэннэн көрүүгэ А.Е.Кулаковскай уонна Н.А.Некрасов хоһоонноруттан манньк быһа тардыылары таллылар:

«Кыраһыабай кыыс»	«Мороз Красный Нос»
Түөн сҕа төлкөлөөх	Есть женщины в русских
Төбөтүн оройуттан	селеньях
Уһаты уллунаҕар диэри	Спокойною важностью лиц,
Одуулаан турдахпуна,-	С красивой силой в движениях,
Тоҕус сүөм холобурдаах	С походкой, со взглядом цариц,-
Норуллар нуолур солко	Их разве слепой не заметит,
Суһуохтаах эбит	А зрячий о них говорит:
Субуннуурум оҕото,	«Пройдет – словно солнце
Абыс харыс бадахтаах	осветит!
Арыллар арылы-һаассын	Посмотрим – рублем подарит!»
Астаах эбит	Идут они той же дорогой,
Алардыырым оҕото,	Какой весь народ наш идет,

<p> Биэс чиэппэр кэрингээх Бэрийэр бэрт солко Бэскилээх эбит Биэбэкэйим оҕото. Кырасыабай баҕады Кынаҕаркаан кыламаннаах эбит Кынтардыыра барахсан, Аламан манган күн Атылылыта буолбут Ала тыргыл харахтардаах эбит Алардыыра барахсан. Кириэстээх атыр манньыаты Кэккэлэтэ туппут курдук Килбиэн маҕан иэдэстээх эбит Килбэйээнэ дьэрэлигим, Чирбиэнчэ харчыны Тэнилии туппут курдук, Тэтэркэй иннэрдээх эбит Тэтэрдиirim оҕото, Тэнилээн онорбут курдук, Кэчигир таас тиистээх, Олуктаан онорбут курдук Обутур-ходьуй уостаах, Уустуктаан онорбут курдук Субутур маҕан муруннаах эбит Субуннуурум оҕото. </p>	<p> Но грязь обстановки убогой К ним словно не липнет.Цветет Красавица, миру на диво, Румяна, стройна, высока, Во всякой одежде красива, Ко всякой работе ловка. По будням не любит безделья Зато вам ее не узнать, Как сгонит улыбка веселья С лица трудовую печать. Такого сердечного смеха И песни, и пляски такой За деньги не купишь. «Утеха!» - Твердят мужики меж собой. Красивые, ровные зубы, Что крупные перлы у ней, Но строго румяные губы Хранят их красу от людей. Всегда у низ теплая хата, Хлеб выпечен, вкусен квасок, Здоровы и сыты ребята, На праздник есть лишний кусок. Редком шестилетнего сына Нарядная матка ведет... И по сердцу эта картина Всем любящим русский народ! </p>
---	--

Бийитылар, соридахтар:

- Суруйааччылары туох санаа, иэиини сибээстирий? Айымныга ол хайдах көстөрүй? Тиэкистэн бул.

- Идеальной кыыс уобараһа А.Е.Кулаковскай уонна Н.А.Некрасов айымныларыгар хайдах көстөрүй?

- Уобарастар майгылара-сигилилэрэ хайдаҕый?

- Уобарастары тэннээн көрүүгэ хоһоон сүрүн идеята хайдах сайдарый?

- Айымныга кыыс уобарастарын тэннээн көр. Туох майгыннаһар уратылаһар өрүттээхтэрий? Бу айымнылары туох сибээстирий?

- Уус-уран литэрэтиирэттэн ордук ханнык кыыс уобараһын сөбүлээбиккитий, бэйэбитигэр чугас ылыммыкытый?

Оболор маннык түмүккэ кэллилэр, А.Е.Кулаковскай айымныларыгар фольклор улахан суолталаах эбит. Кини айымнылара ордук фольклор истиилинэн суруллубуттар. Кыраһыабай кыыс уобараһын суруйарыгар кини тэннэбили, хатылааһыны, параллелизмы ордук туттар. Ити көстүү ордук норуот уус-уран айымнытыгар баарын бэлиэтиибит. Олонхоттон ылбыт Айталын-Куо уобараһа ойууланар.

Учуутал: - Айымныга кыыс уобараһа туох уратылаһар өрүттээхтэрий?

Оболор эппиэттэрэ: А.Е.Кулаковскай кыыһын уобараһа нарын-намчы, ордук эпитеттары туһаммытын бэлиэтээтииллэр. Онтон Некрасовка кыыс уобараһа «с красивой силой в движениях, С походкой, со взглядом цариц». Эбэтэр «Тоус сүөм холобурдаах, Норуллар нуолур солко, Суһуохтаах эбит» (А.Е.Кулаковскай) онтон, «Тяжелые русые косы, упали на смуглую грудь, покрыли ей ноженьки босы, мешают крестьянке взглянуть» (Н.А.Некрасов). Маны таһынан оболор айымныларга саастарынан уратылаһар өрүттэрин ыйдылар. Некрасов кыыһын уобараһа кэргэннээх, оболордоох ону маннык строкалартан билиэххэ сөп «и видать замужем», «здоровы и сыты ребята», «рядком шестилетнего сына».

Автордар иккиэн кинини тас эрэ өттүнэн буолбакка ис дууһататын баайын сыаналыыллара көстөр.

Учуутал : Айымньыларыгар ол хайдах көстөрүй?

- Оџолор «өйдөөх», «үлэһит», «киэннээх» диэн тыллары буллулар.Бу кыргыттар уобарастара аныгы ыччакка холобур буолуохтарын сөп.

Учуутал: Ханнык кыыс уобараһын бэйэџитигэр чугас ылынаџыт?

- Некрасов кыһын уобараһын билигини олоххо баар көстөр уобарас быһыытынан ылыммыттарын бэлиэтээтилэр.Ийэлэрин, эбээлэрин уобарастарыгар холоотулар.Онтон саха кыһын уобараһын идеал быһыытынан көрөллөр.

5 түһүмэх.Түмүк.

Учуутал: - Эһиги санааџытыгар тоџо А.Е.Кулаковскай айар үлэтэ Н.А.Некрасов айымньытыгар ордук маарынныыра буолуой?

Биллэн туран, бу айымньы Н.А.Некрасов айымньытын сабыдыалынан суруллубута көстөр.Майгыннаһар өрүттэрэ элбэх.Ол эрэн, А.Е.Кулаковскай «Кыраһыабай кыыс» диэн хоһооно национальной көрүүтүн сүтэрбэтэ биллэр.

А.Е.Кулаковскай уонна Н.А.Некрасов кыраһыабай диэни киһи тас уонна ис өттүн, инникигэ эрэл, кэрэџэ, үтүөџэ итэџэһии курдук тылларынан ойуулууллара айымньыларыгар ингэ сылдьар.

Төрөөбүт тылга анаммыт Семен Данилов уонна Кайсын Кулиев хоһооннорун алтыһыннаран үөрэтии уроогун хаамыыта.

Учуутал: С.В.Молукова Дьокуускай куорат

Уруок тиэмэтэ: Төлө тушпат төрүт баайым – төрөөбүт тылым.

Кылаас: 6 кылаас

Уруок сыала: Арассыыйа норуоттарын кытта биир тэтимнээх буолууну, доџордуу сыһыаны иитии.

Соруктар:

- Арассыыйа норуоттарын суруйааччыларыгар интэриэһи уһугуннарыы

-Үөрэнээччи тэннээн көрөр дьоџурун сайыннарыы

- Айар дьоџуру сайыннарыы.

Уруок көрүнгэ: сана тиэмэни барыы

Уруок хаамыыта:

1.Кирии түһүмэбэ:

Учуутал:Үтүө күнүнэн оҕолоор!Бүгүгнү чыһыланы, уруок тиэмэтин тэтэрээпитигэр сурунабыт.Уруокпут бүгүн манньк хабааннаахтык барыаҕа:

1. С.П.Данилов олоҕо, айар үлэтэ.
 2. С.П.Данилов «Саха саната» диэн хоһоонун ааҕы, ырытыы.
 3. Кайсын Кулиев олоҕун, айар үлэтин кытта билсипиннэри.
 4. С.П.Данилов уонна К.Кулиев хоһооннорун тэннээн көрүү.
2. Турукка кирии түһүмэбэ (күлүүс тыл ньыматын туттуу)

Учуутал:Үтүө күнүнэн оҕолоор!Бүгүн биһиги төрөөбүт тыл туһунан кэпсэтиэхпит.Хас биирдии норуот бэйэтэ туспа төрөөбүт тыллаах-өстөөх.Ол тылынан киэн туттар, харыстыыр.Дуосканы болҕойон көрөбүт.Нуучча биир биллэр учуутала К.Д.Ушинский манньк диэн эппит: «Язык – это то незаменимое средство, которое не только связывает поколения, но и является одним из жизненных предпосылок существования народа. Отнимите у народа все, он может вернуть, но отнимите язык, он никогда не создаст его.Народ может создать даже новую Родину, но язык – никогда. Умрет язык – умрет и народ».

Ыйытылар:

1. Тоҕо К.Д.Ушинский төрөөбүт тылы норуот санаттан үөскэтэр кыаҕа суоҕуй диэн этэрий?
2. Эһиги санааҕытыгар тоҕо К.Д.Ушинский «Тыла суох - норуот суох» диэн этэрий?
3. Эһиги санааҕытыгар тоҕо К.Д.Ушинский «Тыл норуот тыыннаах хаалар суола» диэн этэрий?

Биллэн туран 6 кылаас оҕолоругар бу этиини ырытар кэккэ ыарахаттары үөскэтэр. Бу этии нөнүө учуутал төрөөбүт тылга харыстабыллаах, истин сыһыаны уһугуннарар сыаллаах-соруктаах.

Салгыы дуоскаҕа иккис этии көстөр.Нуучча литэрэтиирэтин суруйааччыта Л.Н.Толстой эппит этиитэ: «...Настоящий, сильный, где нужно – страстный, где нужно – бойкий и живой язык народа».

Учуутал: Эһиги санаабытыгар ханнык этии саамай сөп ис хоһооннообуй, бэйэбүтигэр чугаһый?

Оҕолор бэйэлэрин санааларын кытта үллэстэллэр, бэйэ-бэйэлэрин истиһэллэр.

3. Хоһооннору аабы түһүмэбэ (учуутал аабыта)

К.Кулиев хоһоонун оҕолор дьыэлэригэр ааҕан кэлэллэригэр соруудах бэриллибит.

4. Ырыты түһүмэбэ.

Учуутал: Семен Даниловы уонна Кайсын Кулиевы туох сибээстирий? Кинилэр иккиэн Арасыйа нуруоттарыгар киирсэллэр. С.П.Данилов – саха. К.Кулиев – балкар. Бэйэ – бэйэлэрин духуобнай бырааттыыларбыт диэн ааттыыллара. Бу суруйааччылар ааттарын хас биирдии ааҕар киһи билэр. Бүгүһүннү урукпутугар төрөөбүт тыл туһунан хоһооннорун тэннээн көрүөхпүт. Эһиги тэтэрээттэргитигэр тэннээн көрүү таблицатын онорун, ырыты көмөтүнэн хоһоон майгыһнаһар уонна уратылаһар өрүттэрин ыйыахпыт.

- Хоһоон ис хоһооно тугуй?

Оҕолор эһиэттэрэ:

- Хоһооннорго төрөөбүт тылга таптал ойууланар. Хоһоонно баар уобарастар майгыһнаһар өрүттээхтэр: ийэ үүтэ, от уонна кымыс сыта.

- Семен Данилов хоһоонугар төрөөбүт тыл өгө кустук өгнөөх.

- Строфаларын ис хоһооно уратылаһар. Кулиев бастакы строфаҕа ис хоһоонун арыһар эбит буоллаҕына, С.Данилов киһиэхэ төрөөбүт тыла ис туругар дьайарын суруйар.

- С.Даниловка төрөөбүт тыл уобараһа сырдык, таптыыр сүрэхтээх, үтүө быһыыга дьайар күүстээх.

- Кулиев хоһоонугар төрөөбүт тылы Кавказ айылҕатыгар холуур, онтон С.Данилов хоһооно философскай ис хоһоонноох: киһиэхэ төрөөбүт тыла барҕа баайа, сүрэх ыарыыта, уута, үлэтэ.

- С.Данилов хоһоонун бүтүүтүгэр төрөөбүт тылын кэскилин туһунан санаарбыра, ыалдьара көстөр.Алгыһынан түмүктэнэр: үүнэ, сайда тур төрөөбүт тылбыт.

- Кулиев хоһоонун түмүктүүр ис хоһооно С.Данилов уобараһыгар майгынныр.Тыл норуот баайа, кэскилэ диэн хоһооннорун түмүктүүлэр.

5.Түмүктүүр түһүмэх.

Түмүккэ оҕолор поэттар хоһоонно төһө да атын-атын уус-уран ньыманы туһаммыттарын иһин этэр санаалара биир: төрөөбүт тылга таптал,тыл норуот барҕа баайа, тыла суох – норуот суох диэн ис хоһоонноохтор.

Оҕолор тыл биһиги баайбыт, киһини үтүө санаалыыр, төрөөбүт дойдуга тапталы инэрэр диэн түмүккэ кэллилэр.Төрөөбүт тылга таптал туһунан суруйар поэттар хоһоонноро биһиги бэйэбит тылбытын харыстыырбытыгар, таптыырбытыгар угуттуулар.

6.Дьыэбэ үлэ.

«Төрөөбүт тыл» диэн тиэмэбэ хоһоон суруйууга холонуу.

А.С.Пушкин «О рыбаке и рыбке» уонна С.Р.Кулачиков – Эллэй «Чурум-Чурумчуку» остуоруйаларын алтыһыннаран үөрэтии.

Кылаас:5

Уруок тиэмэтэ: Баҕалаах маска ыттар (өс хоһооно)

Учуутал: М.И.Юмшанова

Уруок көрүнгэ:саҥа тиэмэни үөрэтии

Уруок сыала:үтүө санаалаах, аһыныгас буолууга иитии.

Соруктар: - Эллэй «Чурум-Чурумчуку» диэн остуоруйатын аабыы,ырытыы, тэннээн көрүү.

- Оҕо ситимнээн сангарар сангатын сайыннарыы
- Үөрэнээччи икки ардыгар бодоруһар үөрүйэби инэриии

Уруок хаамыыта:

1.Тэрээһин чааһа.

Учуутал:- Үтүө күнүнэн! Бүгүҥнү чыыһыланы, уруок тиэмэтин тэтэрээппитигэр суруйабыт.

2. Турукка кирии түһүмэбэ.

- Оҕолор остуоруйа диэн тугуй? Туохха нааданый?
- Остуоруйа киһини туохха үөрэтэрий
- Киһи баҕа санаата төһө элбэх буолуон сөбүй?
- Нуучча остуоруйалартан ханнык куһаҕан быһыылаах, кэччэгэй дьоруойу билэбитий, өйдүүгүтүй?

3. Ааҕы.

Учуутал: А.С.Пушкин «О рыбаке и рыбке» диэн остуоруйатын өйдүүгүт дуо?

- Эһиги ордук кими аһынабыт оҕонньору дуу эмээхсини дуу?

Оҕолор үксүлэрэ оҕонньору диэн эппиэттиллэр.

Учуутал: Онтон мин ордук эмээхсини аһынабын, оҕонньору дьоллоох киһинэн ааҕабын. Мин тоҕо иннэ дии саныырбын Эллэй Чурум-Чурумчуку остуоруйаттан билиэххит.

Остуоруйа маннайгы чааһын ааҕы кэннэ: Айымньы бастакы сюжетыгар туох майгынаһар өрүттэри көрөбүт?

Оҕолор эппиэттиллэр: Остуоруйа саҕаланытыгар дьоруойдар олорор дьиэлэрэ-уоттара олохторо-дьаһахтара ойууланна. Чурумчуку - булчут, оҕонньор – балыксыт. Остуоруйалар саҕаланыылара биир: тулалыыр сирдэрэ-уоттара, олохторо, бастакы көстүүнэн дьаданытык олороллоро өйдөнөр.

4. Ырытыы. Остуоруйаны ааҕы кэннэ Чупчуруйдаан уонна эмээхсин уобарастара тахсан кэлэллэр. Чупчуруйдаан кэччэгэй санаалаах, аптаах тааһы туох баар күүһүнэн ыла сатыыр. Онтон эмээхсин көмүс балыктан баҕа санаатын толороругар көрдүүр. Оҕолор дьоруойдар сүрүн майгыларын-сигилилэрин быһаараллар.

Оҕолор айымньыны арыһар, сүрүн дьоруойдары тэннээн көрүүгэ маннькыйытыылары биэриэххэ сөп диэн быһаардылар:

1. Чурумчуку диэн кимий?

2. Кини олоҕун туһунан тугу биллигит?

3.Чурумчуку, Ньургуйаана, Чупчуруйдаан майгыларын-сигилилэрин туһунан санаабыт эт.

4.Чупчуруйдааны уонна эмээксини туох сибээстиирий?

5.Ханнык түгэнгэ Чупчуруйдаан уонна эмээксин кэччэгэй, куһаҕан быһыылара ордук көстөрүй?

5.Түмүк.

Уруок түмүгэр оҕолор манньк санааҕа кэллилэр:Аптаах таас уонна көмүс балык бу дьоруойдар баҕа санааларын толорор маллар.Чурумчуку уонна оҕонньор дьэ кэргэн тутаах кинилэрэ буолаллар.Майгыларынан куһаҕан санаата суох, итэҕэйэр, киитэрэйэ суох дьон буолаллар.Чурумчуку төһө да дьадангы буоллар, Чупчуруйдаан утары барар.Кини дьоллоох киһи тоҕо диэтэр, кини дьингээх баайынан дьэ-кэргэнэ буолар.Оҕонньору бииги эмиэ дьоллоох киһинэн ааҕабыт тоҕо диэтэр, кини духуобнай өттүнэн баай.Оҕонньор туох баар күүһүнэн чугас кинитигэр көмөлөһө сатыыр итинэн кини үтүө санаалааҕын көрдөрөр.Онтон чугас кинитэ кинини таннаар.Чупчуруйдааны уонна эмээксини кэччэгэй буолуу, былааска тардыһы курдук быһыы майгыннаһар өрүттүүр.Кинилэр дьоло суохтар.Кинилэри бииги аһынабыт эрэ.

6.Дьэҕэ үлэ «Арай миэхэ аптаах таас баар буоллун...» диэн тиэмэҕэ өйтөн суруйуу.

Маннайгы түһүмэх түмүгэ.

Манан эттэххэ, билинги үйэбэ норуоттар култуураларын алтыһыннаран үөрэтии олус суолталаах. Тоҕо диэтэххэ алтыһыннаран үөрэтии оҕону тулуурдаах, доҕордуу буоларга, социальнай эйгэбэ киириигэ, мөккүөртэн тахсар суолу булууга курдук наадалаах өрүттэргэ үөрэтэрэ көстөр.

Норуоттар бэйэ-бэйэлэрин култуураларын, тылларын-өстөрүн үөрэтэллэрэ, чинчийэллэрэ духуобнай, географическай, расовой хайдыһы проблемаларын төрүөтүн быһаарар биир сүрүн суол буолуон сөп. Аҕыйах ахсааннаах омукка атын норуот култууратын, тылын-өһүн норуот култуурнай, духуобнай таһымын үрдэтэргэ көмө-тирэх, бүтүн аан дойду үйэлэргэ муспут искусство, култуура сүдү баайын ылыныы ингэринии буолар.

Ол курдук, ордук үрдүкү кылааска оҕолор биридимияттэр алтыһылары уустук өрүттэрин сатаан өйдүүлэр уонна ылыналлар. Эт өйдөрүн үлэлэтэн, толкуйдаан-тобулан ырытар, айар дьобурдарын сөптөөхтүк сайыннарар. Психологтар бэлиэтииллэринэн, үксүгэр 15-16 саастаах оҕолор өйдөрө-санаалара, толкуйдуур дьобурдара бу кэмнэ сөптөөхтүк сайдыбыт эбит (Л.И.Божович, В.В.Давыдов, И.Х.Кон, Н.С. Лейтес, Г.В.Драгунова уонна да атыттар).

Алтыһыннаран үөрэтиини уруокка туһаныы бэйэтэ туспа сыаллаах соруктаах. Үксүгэр айымньыны өйдөөһүнү хааччыйыга көмө ньыма быһыытынан туттуллара биллэр. Мэтиэдьикэ устуоруйата көрдөрөрүнэн нуучча литэрэтиирэтин саха оҕолоругар бэйэлэрин лиэтэрэтиирэлэрин кытта алтыһыннаран үөрэтии усулуобуйатыгар оҕо бу литэрэтиирэни өйдүүрө ылынара быдан чэпчэки буолар эбит.

Алтыһыннаран үөрэтиигэ оҕо сааһын учуоттаан айымньы талыллар. Талыллыбыт айымньыларга үтүө майгы, истин сыһыан, чиэһинэй, бэриниилээх буолуу курдук проблемалар көстөллөр. Талыллыбыт айымньылар тиэмэлэринэн майгыннаһар эбэтэр уратылаһар өрүттээх, ааптар этэр санаата, айымньыга этиллибит проблемалар учуоттаналлар.

Литэрэтиирэлэри алтыһыннаран үөрэтии оҕо сибээстээх айымньылары диригинник өйдүүрүгэр, литэрэтиирэ биир кэлимсэ соҕотоҕун сайдар кыаҕа суоҕун, баарын тухары байытылла, кэнгии турарын ситиһэр. Ол түмүгэр атын норуоттар айымньыларын нөнүө кинилэр олохторун-дьаһахтарын, устуоруйаларын, култуураларын, олох мөккүөрдээх түгэннэригэр майгыннаһар уонна уратылаһар сыһыаннарын билэ улааталлара – бу оҕо толкуйдуур, анаарар, бэйэ норуотунан киэн туттар, атын норуоттарга ытык сыһыаны үөскэтэр, билигини олохпут тыын кыһалҕатын быһаарар айылгылаах ньыма.

2 түүхэмх. Варвара Потапова уонна Анна Ахматова хоһооннорун 11 кылааска алтыһыннаран үөрэтии уратылары.

2.1. «Улуу буолбатах эбиппин...» диэн В. Потапова хоһоонугар поэт ураты дьылбатын көстүүтэ

Үрдүкү кылааска оҕолор лирикаҕа интэриэстэрэ үрдүүр. Кини ис уйулбатын арыһар айымньылары чугастык ылынар буолаллар. Учуутал сыалынан-соругунан оҕо хоһоон ис санаатын, түгэх сыалын, суруйааччыны кытта биир ситимнээх буоларын ситиһиэхтээх.

Хоһоонго иэһии уобараһын быһаарыы – үрдүкү кылаастарга лиричэскэй айымньыны үөрэтии биир ураты суолталаах өрүтүнэн аабыллыахтаах. Дьиннээх хоһоон дьүөрэ тылы дьаарыстаан этэртэн уратыта уобарастаан көрдөрөрүгэр буолар. Төһөнөн сонундук, хатыламмат гына этиллэр да, соччонон ааҕааччы кэрэхсэбилин тардар. Лиричэскэй айымньыга тыл ураты, ааҕааччы хайдах бэлэмнээбэ эмиэ улахан оруоллаах, ол иһин даҕаны биир хоһоон кини ахсын араастык тийэр буоллаҕа.

Варвара Потапова саха дьахталлартан бастакы поэтесса буолар. В.Потапова бүтүн литэрэтиирэ куурсун үрдүнэн 11 кылаастарга үөрэтиллэр. Кини оскуола программатыгар «Үчүгэйиэн бу сиргэ», «Ураты кини буолуохпун», «Буруйдаабалпын кими да», «Улуу буолбатах эбиппин», «Хахыйах ырыата», «Курус санаа генийэ», «Түүл» диэн хоһоонноро киирэ сылдыбаллар.

11 кылааска Дьокуускай куорат 2-с нүөмэрдээх оскуолаҕа быраактыка кэмигэр ытыллыбыт уруок былаана.

Уруок тиэмэтэ: *«Улуу буолбатах эбиппин...» диэн В. Потапова хоһоонугар поэт ураты дьылбатын көстүүтэ.*

Сыала: В.Потапова «Улуу буолбатах эбиппин...» хоһоонун нуучча поэтессата А.Ахматова хоһоонугар тэҥнээн көрүү.

Соруктар:

- В.Потапова уонна А.Ахматова олохторун, айар үлэлэрин кытта билиһиннэри.

- Оџо ситимнээн сангарар, бэйэтин санаатын аһаҕастык этэр дьобурун сайыннарыы.

- Үөрэнээччи бэйэ икки ардыгар бодоруһар үөрүйэҕи ингэрии.

- Оччотооџу кэм (улугуруу) ыарахаттарын өйгө онорон көрүү.

- В.Потапова уонна А.Ахматова хоһооннорун тэннээн көрүү, ырытар дьобуру сайыннарыы.

Үөрэнээччи сыала: Уччуутал ыйытыыларын нөнүө кэпсэтиигэ кирири хардарыта быһаарсыы.

Уруок көрүнгэ: сана тиэмэни үөрэтии

Үлэ көрүнгэ: кылааһы кытта үлэ

Алтыһыннаран үөрэтии: нуучча литэрэтиирэтэ

Уруок хаамыыта:

1.Турукка кирири түһүмэҕэ.

- Оџолор, билигин бары экраны көрдүбүт эрэ.Уонна маннык ыйытыыга хоруйдаан.Бухартыынаҕа туох айар куттаах, дьарыктаах киһи олороруй уонна кини тугу гынарий? (хартыынаҕа поэт хоһоон суруйара көстөр).

Ол бириэмэҕэ В.Потапова «Үчүгэйиэн бу сиргэ» диэн хоһоонуттан быһа тардыы запиһа иһиллэр.

- Хоһоон диэн тугуй?

- Киһи ис санаата, уйулҕата, майгыта-сигилитэ барыта тэн дуо?

- Хас биирдии поэт туох уратылаах буоларый?

- Поэт олобугар буолбут түгэнэ айар үлэтигэр дьайар дуо?

Бу ыйытыылар көмөтүнэн уччуутал оџолору үлэлиир турукка киллэрэр.

- Бүгүҥнү уруокпутутугар туох сыалы көрөбүтүй?Ол сыалы ситиһэрбитигэр ханнык соруктары туруорабытый?

Оџолор эһиэттэрэ:

- Биһиги икки норуот биллэр киэн туттар поэтессаларбытын хоһооннорун тэннээн көрөргө холонуохпут.

2.Суруйааччы олобун, айар үлэтин кытта билиһиннэрии.

Суруйааччылар олохторун, айар үлэлэрин туһунан (презентацияны көрдөрүү).

Варвара Потапова саха бастакы поэтессата.Ньурба улууһун Сүлэ нэһилиэгэр ыам ыйын 13 күнүгэр 1946 сыллаахха төрөөбүтэ.1966 сыллаахха Ньурба маннайгы нүөмэрдээх оскуолатын бүтэрээт, СГУ саха тылын уонна литэрэтиирэтин салаатыгар кирибитэ.Ити сылларга «Сэргэлээх уоттара» литературнай куруһуокка дьарыктаммыта.1967 сыллаахтан республика хаһыаттарыгар, «Хотугу сулус» сурунаалга бэчээттэнэн барбыта.1972 сыллаахха «Күннээх халлаан иһин» диэн маннайгы кинигэтэ тахсыбыта.Бу кинигэтигэр кини саха дьахтарын ис дууһатын иэйиитин, тапталын поэзия нөнүө аһан көрдөрбүтэ, хомуһуннаах тылын-өһүн иһитиннэрбитэ.Б.Н.Попов «Үчүгэйиэн бу сиргэ» диэн кинигэни таһааттарбыта.Манна эмиэ ураты ис хоһоонноох, элбэх санаа оонньооһуннаах айымньылар кирибиттэрэ.Төһө да эдбэх сыл уута-хаара устан Варвара Потапова сырдык аатын, айар үлэтин Саха Сирэ бүтүннүүтэ билинэр.Кини үйэлээх поэзията үгүс дьону долгутар.

Анна Ахматова Одесскай оройуонга дворянин дьиэ кэргэннэ ыам ыйын 30 күнүгэр 1889 сыллаахха төрөөбүтэ.Бастакы хоһооно 1911 сыллаахха бэчээккэ тахсыбыта («Новая жизнь», «Аполлон», «Русская жизнь»)Автобиографическай «Реквием» диэн поэматын репрессия долгунугар оҕустарбыт дьонно анаабыта.А.С.Пушкин уонна М.Ю.Лермонтов айар үлэлэрин туһунан ыстатыйалары суруйбута.1925 -1939 уонна 1946-1955 сыллардааххаа хоһоонноро бобулан бэчээккэ тахсыбатахтара.

3.Ааҕы түһүмэбэ.В.Потапова «Улуу буолбатах эбишин...» уонна А.Ахматова «Зачем вы отравили воду...» хоһооннорун ааҕы.

А.Ахматова «Зачем вы отравили воду...» хоһоонун учуутал хас биирдии паартаҕа түнгэтэр.

Учуутал көрдөрүүлээх, хоһоонноохтук ааҕыта(М.А.Рыбникова суруйарын курдук, хомоҕой уус-уран ааҕы литэрэтиирэ учууталын сүрүн, ураты күүстээх ньыма). Оҕолор сыныйан олорон ааҕыллара(сыныйан ааҕы

нһымата хас биирдii оџо тус бэйэтэ ыһыллыбыт кэрчигин ырытыыга, кини этэр санаатын, ис номоџун быһаарарга дьулуһарыгар кыах биэрэр).

4.Ырытыы.

Ыһытыылар:

- В.Потапова «Улуу буолбатах эбиппин...» уонна А.Ахматова «Зачем вы отравили воду...» диэн хоһооннору ааџан баран туох санаа үөскээтэ?

- Бу хоһооннору туох сибээстиирий?

- Туох майгыннаһар уонна уратылаһар өрүттээхтэрий?

- Хоһооннор поэтессалар олохторун ханнык кэрдиис кэмигэр суруллубута буолуой дии саныыгыт?

- Оччотооџу улугуруу кэмин туһунан тугу билэбит?

- Ханнык уус-уран нһымалары тутталларый?

Оџолор эппиэттииллэр:

- Хоһооннор тиэмэлэрэ, ис хоһооно, санаалара олус майгыннаһар өрүттээхтэр.

Холобур В.Потапова:Улуу буолбатах эбиппин

Уордайбакка иһиттим

Аһара ылан сиэбиппин

Атын мүөттээх сибэкиттэн...

Онтон А.Ахматова:

Оставь, и я была как все,

И хуже всех была,

Купалась я в чужой росе,

И пряталась в чужом овсе,

В чужой траве спала.

Хоһоонноро олохторун түгэнин кытта ыкса сибээстээх.Кинилэр хоһооннорун өр кэмнэ бэчээккэ таһаарбат этилэр. Ол курдук, В.Потапова бэйэтин кэмигэр өйдөммөтөх уустук поэзията уонна эрэйдээх-буруйдаах олоџо дьон өйүн-санаатыгар билиннээннэ диэри сөнгө сылдыар, аймыыр-долгутар.

Оччотооџа, «улугуруу» диэн ааттаммыт кэмнэ, киһиэхэ, ордук айар личноска, сыһыан хаџыс этэ.Аата уларыта тутуу кэмигэр эрэ тиллибитэ, айымныылара эргиллибитэ, айар үлэтэ сыаналанан, бэйэтин миэстэтин булбута.

- Иккис майгыннаһар өрүттэринэн хоһоонноругар кимиэхэ эрэ туһаайыы көстөр

В.Потапова: «Ол туох буолуой, биэбэйим»

А.Ахматова:«Зачем вы отравили воду»

- Бу хоһооннор уратылаһар өрүттээхтэр дуо?Баар буоллаџына хоһоонтон холобурдаа.

- Хоһооннор уратылаһар өрүттэрэ:

1.В.Потапова хоһоонугар айар үлэтин көмүс күөрэгэй уобараһыгар тэнниир. Онтон, Анна Ахматова айар үлэтин «килиэп» уобараһыгар холуур.

Учуутал: Ол строкаларын булан ааџын, этин

В.Потапова:Көмүс тыллаах күөрэгэйим

Көтөн тахсыбата күөрэйэн...

А.Ахматова:Зачем вы отравили воду

И с грязью мой смешали хлеб?

2.А.Ахматова уонна В.Потапова хоһоонноро санаа түһүүлээх буолаллар.Ол эрэн, В.Потапова хоһоонугар эрэл кыыма көстөр. Онтон А.Ахматова буолбуту ылынар, олоџо оннук суолунан барарын мөккүспэт.

Учуутал:Ол ханнык тылларга көстөрүй?

В.Потапова: Ол туох буолуой, биэбэйим,

Туруом иирэлии иэбэйэн

А.Ахматова:Поэту на земле не быть

Оставь, и я была как все,

И хуже всех была

5.Айар абылан түһүмэџэ.

Учуутал:Хас биирдии киһи туохха эрэ дьөбүрдаах, талааннаах буоларын кэпсиир. Хоһоон айарсоруудаџын биэрэр.Үөрэнээччилэргэ айылџа, төрөөбүт

дойду хартыналарын биэрэр.Иһиллэр иһилибэттик намын, бытаан ырыа иһиллэр.

6.Бэйэни сыаналананы, оҕолор хоһооннорун истии.

7.Түмүк.

- Оҕолор бүгүнгү уруктан туох сананы биллигит?Онтон тугу сөбүлээтин?

Санаа үллэстиитэ.

- Варвара Потапова уонна Анна Ахматова олус уустук, ыарахан олоҕу олорон ааспыт поэтессалар эбит,ол эрэн, кинилэр хоһоонноругар куруук эрэл кыыма баар.

- Майгыннаһар олохторун түгэнинэн буолар иккиэн хоһоонноро бобулла сылдыбыт.

- Хоһооннорун тиэмэлэрэ, этэр санаалара майгыннаһар

- Хоһоонноро санаа түһүүлээхтэр

Варвара Потапова уонна Анна Ахматова олохторо айар үлэлэрэ олус майгыннаһар уонна уратылаһар да өрүттээх эбит.Кинилэр төһө да араас кэмнэ олоро сылдыбыт поэтессалар буолбуттарын иһин бэйэ – бэйэлэригэр айар үлэлэринэн, олоҕу көрүүлэрэ майгыннаһар өрүттээх.Киһи олоҕор төһө да даһаны үрүн хара түгэnnэр баалларын тухары олох үчүгэй өрүтүн сүөгэин сүмэтин талыахтаахпыт.Мин бүгүнгү урукпун саха бастакы дьахтар поэтессатын хоһоонунан түмүктүөхпүн баһарабын («Улуу буолбатах эбиппин»)

2.2. В.Потапова «Курус санаа генийэ...»

Билинни литературоведенияҕа 3 сүрүн литэрэтиирэлэри алтыһыннаран үөрэтии бириинсибэ баар:

1.Генетическай – биир суруйааччы айар үлэтин идеята, темата атын суруйааччы айар үлэтигэр дьайыыта.Холобур, Н.А.Некрасов А.Е.Кулаковскай айар үлэтигэр

2.Типологическай –аймньылар бэйэ-бэйэлэриттэн тутулуга суох майгыннаһар өрүттээхтэр.Холобур, араас омуктарга олонхо үөскээһинэ

3.Контактный – суруйааччылын илэ көрсөн, кэпсэтэн баран айымньытын атын тылга тылбаастааһын.

Варвара Потапова бу бириинсиптэртэн типологическайга киирсэр.Кини А.Ахматованы кытта айымньылары тиэмэлэрэ, өйдөрө-санаалара, санаа түһүүлээх хоһоонноро, дьылбалара олус майгыннаһар.Ол эрэн кинилэр араас кэм поэтессалара.

Уруок тиэмэтэ:В.Потапова «Курус санаа генийэ...»

Кылаас:11

Уруок сыала: - В.Потапова «Курус санаа генийэ» хоһоонун А.Ахматова «Мне больше ног моих не надо» алтыһыннаран үөрэтии

Соруктар:-В.Потапова поэзиятын уратыта

- Хоһоону иэиилээхтик ааҕар үөрүйэҕи, айар дьобуру сайыннарыы
- Кэрэни өйдүүргэ иитии

Үөрэнээччи сыала: Учуутал ыйытыыларын нөнүө кэпсэтиигэ киири хардарыта быһаарсыы.

Уруок көрүнэ : түмүктүүр уруок

Үлэ көрүнэ : кылааһы кытта үлэ

Алтыһыннаран үөрэтии: нуучча литэрэтиирэтэ

Уруок түмүк ситиһиилэрэ:

- киһитийи сизэрин ингэри:төрөөбүт литэрэтиирэ – киһи духуобнай эйгэтэ сизрдээх быһыы олох сизэрэ майгыта буоларын өйдөөһүн.

- Үөрэх сатабылларын сайыннарыы:билэр-көрөр сатабыл:үөскээбит көстүүлэри быһыны-майгыны, сыһыанын ырыта дакаастыыр;бодоруһар сатабыл:ситимнээхтик үлэлииргэ ирдэбил туруоруу, ол тула кэпсэтиһии, бэйэ-бэйэҕэ убаастабыллаахсыһыаны тутуһуу;бэйэни салайынар сатабыл:бэриллибит тиэмэҕэ санаатын сааһылаан этэр, ырытар.Ыйытыыларга эспиэттиир, сангарар.

- Тус туһаайыылаах үөрэх: ырытыы, сыаналааһын.

Уруок хаамыыта

1 түһүмэх.Тэрээһин (турукка киллэри).

Борис Николаевич Попов-Барылџан, биллиллэх бөлүһүөк «Поэзия дууһа хамсааһынын таайыы» диэн этэн турардаах. Бу этии ис хоһоонун тула санаа атастаһыах.

2 түһүмэх. Ааџыы (учуутал, оџо ааџыыта, хоһоонноохтук ааџыы).

Билигин биһиги А.Ахматова «Мне больше ног моих не надо...» уонна А.Ахматова «Курус санаа генийэ» диэн хоһооннорун ааџыахпыт.

.А.Ахматова:В.Потапова:

	Курус санаа генийэ
Мне больше ног моих не надо,	Кутурџан Куо, сүт кэбэлийэ!
Пусть превратятся в рыбий хвост!	Салџабын мин эйиигиттэн,
Плыву, и радостна прохлада,	Санарбат буола илистэн.
Белеет тускло дальний мост.	
Баџарбаппын эбээт мин сиргэ	
Не надо мне души покорной, Санньыар күлүк буолуохпун,	
Пусть станет дымом, легок дым, Үтүөнү санаа, саатар биирдэ,	
Взлетев над набережной черной, Көнгүллээ, Дьолу кууһуохпун.	
Он будет нежно-голубым.	
Смотри, как глубоко ныряю,	Барыым мин Сырдык хоту,
Держусь за водоросль рукой,	Буолуом, баџар, сотору
Ничьих я слов не повторяю	Тумнубут көнөыллыкпын-
И не пленюсь ничьей тоской... Суол тоџойугарбыраһыппын...	

А ты, мой дальний, неужели

Стал бледен и печально-нем?

Что слышу? Целых три недели

Все шепчешь: «Бедная, зачем?!»

<1911>

3 түһүмэх. Ырытыы

- Хоһоон сүрүн идеята тугуй?
- Хоһоон сүрүн санаатын этэр күлүүс тылын бул.
- Поэтессалар бу хоһооннорун туох санааттан суруйбуттара буолуой?

- Туох майгыннаһар, уратылаһар өрүттээхтэрий?
- Кэбэлийэ диэн тыл суолтатын тылдытынан быһаар.
- Тылбаас - литературнай үлэ биир саамай уустук көрүнэ. Тылбаастырга холонобут (В.Потапова хоһоонунан) Тылбаастыыр ыарахан дуо? Туох ыарахаттары көрүстүгүт?

4 түһүмэх. В.Потапова айар үлэтин уратыта (Биир үөрэнээччи эрдэттэн бэлэмнэнэн кэлэн иһитиннэри иһитиннэри онорор).

Варвара Потапова поэзиятын саамай сүрүн уратытынан уонна кини айар үлэтигэр уустук сыһыаны үөскэппит төрүөтүнэн буолар кини санаа түһүүлээх интонацията. Кинини саха поэзиятын Кутурҕан Куота диэн ааттаабыттара. Ол да буоллар туох ханнык иннинэ Кутурҕан Куо диэн поэтесса бэйэтин бэйэтэ ааттаабыта:

Курус санаа генийэ,
Кутурҕан Куо, сүт кэбилийэ!
Салҕабын мин эйиигиттэн,
Саһарбат буола илистэн.

«Курус», «кутурҕан», «санньыар» санаалар – поэтесса арахсыспат аргыстара. Манна Варвара Потапова Кутурҕан Куоттан төһө да аккаастана сатаатар, кинилэр куруук бииргэ сылдыалларын бэлиэтиир уонна киниэхэ сүгүрүйэрин биллэрэн «гений» диэн ааттыыр. Ол аата, бу санаа төһө да эрэйдиирин иһин, кинини үрдүккэ илдьэр, сирдиир кыната буолар.

Варвара Потапова сүрүн санаалара – Көнүлгэ дьулуһуу уонна Кырдыгы булуу. Кини итэҕэйэр норуотун өлбөт-өспөт албан аатыгар, үйэлэргэ алтыһан кэлбит айылҕабыт улуу күүһүгэр уонна бэйэтин кырдыксыт сүрүбүр.

5 түһүмэх. Бөлөбүнэн үлэ.

Учуутал: Поэтессалар майгыннаһар уонна уратылаһар өрүттэрин таблица быһыытынан суруйун. (үлэлэрин көмүскүүлэр)

Учуутал: Атын үөрэнээччи үлэтин көрөбүт. Ханник түгэннэ сөпсөһөбүтүй? Тоҕо? Ураты санаа баар дуо?

Майгынаһар өрүттэрэ	Уратылаһар өрүттэрэ	
<p>1. Поэт кэргэннээхтэр</p> <p>2. Поэзиялара өр кэмнэ бэчээттэммэтэбэ, бэйэлэрэ үүрүүгэ-үтүрүүйэгэ сылдыбыттара.</p> <p>3. Бастакы хоһооноро санаа түһүүлээхтэр.</p> <p>4. Хоһоон кээмэйэ.</p> <p>5. Туһулааһыны элбэхтик тутталлар. В. Потапова «Дьоннор, миигин таптаан!» А. Ахматова «Смотри, как я ныряю»</p> <p>6. Куоракка анаабыт хоһоонноохтор: А. Ахматова Петроградка, В. Потапова Парижка</p> <p>7. Таптал тематыгар хоһоонноохтор В. Потапова «Тэһийбэт тэһиикиир киэһэбэр». А. Ахматова «А ты думал – я тоже такая»</p> <p>8. Күһүн уобараһын хоһоонноругар тутталлар: «Заплаканная осень как вдова». В. Потапова «Мин бэйэм – күһүммү айылбабын»</p>	<p>А. Ахматова</p> <p>1. Роза сибэкки уобараһа хоһоонугар элбэхтик туттулар. X-р: «Как ты можешь смотреть на Неву»</p> <p>2. Хоһоонноругар санаа түһүүтэ элбэх</p> <p>3. Күүстээх санаалаах, кимтэн да тутулуга суох ол эбэтэр, атын омугун бэлиэтиир ураты майгылаах-сигилилээх.</p>	<p>В. Потапова</p> <p>1. Мин сибэкки буолбатахпын, Ойдом үүммүт хахыйахпын.</p> <p>2. Хоһооноро өрө күүрүүлээх, суол-иис хайаҕас көрдүүр.</p> <p>3. Наар көрдөһөр, кимтэн эрэ тутулуктаабын ыйар.</p>

--	--	--

6 түүхэмэх.Түмүк.

- В.Потапова хоһоонноругар өссө туох уратыны, сананы биллигит?
 - В.Потапова уонна А.Ахматова хоһооннорун тэннээн көрүүгэ туох ыарахаттары көрүстүгүт?
 - Бу хоһооннор туохха үөрэтэллэрий?
- В.Потапова уонна А.Ахматова айар үлэлэригэр олус элбэх майгыннаһар түгэннэр бааллара көстөр.

ИККИС ТҮҮҮМЭХ ТҮМҮГЭ

В.Потапованы уонна А.Ахматованы алтыһыннаран үөрэтии түмүгэр оҕолор кинилэр айар үлэлэригэр уонна тус олохторугар интэриэстэрин үрдэттэ, ырытар, анаарар үөрүүэхтэрин сайыннарда.

Оҕо билиитин биридимиэттэри алтыһыннарыы көмөтүнэн кэнэттэххэ, кини кэнэбэскитин айар талааннаах, аахпытын диринник толкуйдуур-ырытар буолуон сөп уонна киһи быһыытынан сайдар.

ТҮМҮК

Саха литэрэтиирэтин учуутала алтыһыннаран үөрэтиигэ чуолкай, баай интеллектуальной ис хоһоонноох матырыйааллары хомуйан, кылаас таһынан ытытыллар урук ситиһиилээхтик ытытылыннабына үөрэнээччи кырдык да литэрэтиирэлэр алтыһыларынын интэриэһиргээн, литэрэтиирэ туруорар туруорар проблемаларын икки тылынан икки норуот холобурдарыгар тэннээн көрөн дирин, ситимнээх билиини-көрүүнү ылар саарбаҕа суох. Алтыһыннарынын ныматын литэрэтиирэ уругар туһаныны учуутал ытар уруктара бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаспат буолалларыгар, мэтэдиичэскэй нымалары киэнник туһанан үрдүк духуобнай, култуурнай ис хоһоонноох уругу ытарыгар тирэх буолаллар.

Билигин биридимиттэри алтыһыннарынын мэтиэдьикэтэ нымаларын санардыны биир сүрүн көрүнүнэн буолара бэлиэтэнэр. Ити киһи уонна уопсастыба, киһи уонна айылҕа, киһи уонна искусство ситимнэрин үөрэтэн, аныгы киһини киһитити сүрүн тирэбэ буоларын элбэх учуонайдар ыйаллар. Оттон литэрэтиирэ айылгытынан урут – уруккуттан алтыһыннарынылааҕа литэрэтиирэ туһунан наукаҕа, ааҕааччылар айымньыны ылыныларыгар көстөр.

Үрдүкү кылаас оҕолоро биридимиттэр алтыһыларынын уустук өрүттэрин сатаан өйдүүлэр уонна ылыналлар эбит. Эт өйдөрүн үлэлэтэн, толкуйдаан-тобулан ырытар, айар дьобурдарын сөптөөхтүк сайыннарыахтарын сөп. Л.И.Божович, В.В.Давыдов диэн психологтар бэлиэтииллэринэн, үксүгэр 15-16 саастаах оҕолор толкуйдуур, ырытар дьобурдара сайдыбытын бэлиэтиир.

Аныгы кэм оскуолаларыгар алтыһыннаран үөрэтии хас да хайысханан уонна таһымынан киирэн иһэр: ол биридимиттэ иһинэн уонна араас биридимиттэр алтыһар ситимнэригэр көстөр. Бу түмүгэр олох сана биридимиттэр эбэтэр куурустар үөскээн тахсылары элбиэбин мэтэдьиистэр ыйаллар.

ТУҒАНЫЛЛЫБЫТ ЛИТЭРЭТИИРЭ

1. Браже Т.Г. Интеграция предметов в современной школе. Литература в школ– М.: 1996.-№5,- 151-155с.
2. Багынанова З.П., Власьева М.Н., Прокопьев П.Я.-Прокопий Чуукаар. Мин сырдык санныыарым» Хоһооннор, ахтыылар, суруктар. Дьокуускай: Бичик, 2006.-191с
3. Биография Ахматовой А.А URL www.litra.biography.ru
4. Васильев Г.М. О благотворительном влиянии русской литературы на развитие якутской литературы// Прогрессивное влияние великой русской нации на развитие якутского народа. Вып.1. Якутск, 1950, 89с.
5. Захарова Г.А. Изучение якутской литературы в школе с русским (родным) языком обучения в контексте диалога культур: монография.- Якутск: Издательский дом СВФУ, 2013
6. Кулагин П.Г. О межпредметных связях в обучении.- М., 1981,-54с
7. Канаев Н.П. Русско-якутские литературные связи. М.: Наука, 1965.-76с.
8. Кугаевская Т.А. Материалы литературных связей и краеведения в курсе русской литературы (в 8-10 классах якутской школы). Якутск, 1972.-С.11
9. Методика преподавания русской литературы в национальной школе/ Под ред. В.М. Черкезовой., А.Д. Жижиной.- Санкт-Петербург: Просвещение, 1992. 67с
10. Проблема интеграции в педагогике. URL
2. <http://festival.1september.ru/articles/415794/>
11. Проблемы литературных взаимосвязей в преподавании русской литературы в нац. школе. под. ред. А.А. Волкова, И.Х. Майоровой. Осуществление взаимосвязи уроков русской и казахской литературы. 99с
12. Поликарпова Е.М., Гоголева М.Т., Олесова С.Г., Иевлев Е.К. Саха литературатын оскуолаба үөрэтии методиката – Дьокуускай, 2006 .99-100с.
13. Теория и методика обучения языкам, литературам и культуре народов РФ в контексте диалога культур в поликультурном образовательном пространстве: материалы Всероссийской конференции. Якутск 2012. 196-205с.

14. Филиппова Н.И. Төрөөбүт литератураны кылаас таһынан аабыы методиката Саха оскуолатын 5-9 кылаастарыгар. Уччууталга пособие. Дьокуускай 1991, 24с:

15. Черкезова М.В. Русская литература в национальной школе: принцип общности и национального своеобразия литератур народов СССР в процессе преподавания русской литературы. - М.: Просвещение, 1981. - 151с

16. Протоdjаконов В.Н. П.А. Ойуунускай айымньыларын ахсыс кылааска уорэтии: Уччууталга комо. – Якутскай: Кинигэ изд-вота, 1982. – 64 с.

17. Коменский Я. А. Великая дидактика. — СПб: Типография А. М. Котомина, 1875. 44с.

18. Рыжеволова А. В. Изучение русской литературы в ее взаимосвязях с родной литературой учащихся. М 1963. 120с